

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:

Tartu, Maarjamõisa 44, tel. 12-56.

Talitus:

Akad. Kooperatiiv, Jaani 10, tel. 63.

Rootsi mõjust vanimas eesti kirjakeeles.

Üldiselt ja sageli on rõhutatud seda, kuivõrd saksa keele mõjualune on olnud vanem eesti kirjakeel ja kui palju sakslust leidub veel hilisemagi aja raamatukeeles. Lehitse-des vanemaid eesti keele mälestisi puutub aga silma, et saksa mõju kõrval üksikute autorite juures osutub ka — rootsi mõju. Viimane on märgatav just 17. sajandi ja 18. sajandi alguse rootsikeelsete kirjameeste järelejäänud paberites. Turu Käsikirja tundmata kirjutaja, kes nähta-vasti oli soome ja rootsi keelt kõnelev soomlane¹ ja Karuse rootsi rahvusest pastor L a r s V i g æ u s on enne kõike neid mehi, kelle kirjutistes on rohkeid sveditsisme nii ortograa-fias kui sõnavaras. Nagu teada, põlvnevad Turu Käsikirja ristimis-, laulatus- ja matmistalituse tekstid mingist vane-mast meile tundmatust algtekstist, mida ümberkirjutaja on kohandanud oma keelevaistu järgi. Teksti enesele maitse-pärasemaks muutes on kirjutisse tulnud sisse palju soome-päraseid² ja ka ohtrasti rootsipäraseid jooni. L a r s V i g æ u s' e 1641—1645 kirjutatud jutlused on iseseisvamad, kuigi neiski on autor pidanud kinni tollaegsest traditsionaalsest kiriku-keelest. Kuna jutluste autor oskas puuduliselt eesti keelt

¹ Lauri Kettunen. N. n. Turu Käsikirja soomekeelsetest joon-
test. EK IX, 1 jj.

² Lauri Kettunen, l. c.

ning ilmsesti mõtles rootsi keeli — mida muide näitavad rootsikeelsed vahemärkused ja üksikud terved lõigendid eesti teksti vahel — läbib jutlusi tugev rootsi mõjustis. On isegi niisuguseid lauseid, kus mõte on alles siis arusaadav, kui tõlkida mõeldu sõna-sõnalt rootsi keelde. Vanemad saksa soost autorid on vastavate eesti sõnade puududes või teadmata olles tarvitanud saksa sõnu muutmata kujul. Sama nähtust võib niitada Lars Vigæus'e juures rootsi keele suhtes. — Peale kahe mainitud autori kirjutise sisaldavad üksikuid, peamiselt küll leksikaalseid, rootsi jooni 18. sajandi algul Rootsi võimude poolt väljaantud käsukirjad ja määrused ja vahest ka tundmata kirjutaja lõunaeestimurdelised jutlused samast ajast.

Peatudes alguses ortograafilise külje juures olgu öeldud tõsiasi, et sageli on raske vahet teha, mis õigekirjutuslik nähtus põlvneb rootsist, mis saksast. Tolleaegne rootsi kirjakeel oli tunduva saksast tuleva välismõju alune, nii et mõlemate keelte ortograafias leidus hulgi teatavaid ühtlusi. Selle kõrval valitses mõlemal pool n. ö. ortograafiline korralagedus. Oli aga siiski olemas rootsi õigekirjutuses niisuguseid jooni, mida saksa keel ei tarvitanud, nagu *ü* tähistamine *y*-ga või *v* sagedane märkimine *f*, *ffw*, *fw*, *fu*-ga jne. Nendest kahest ja veel mõnest teisest rootsipärasest ortograafilisest nähtusest eesti vanimas kirjakeeles öeldagu lähemalt paar sõna.

Turu Käsikirjas on *v* tähististe *fw*, *ffw*, *fu* kohta hulk näiteid, kuigi need esinevad järjekindlalt vaid ühes sõnas: *igfapäiffwäne* (18)¹; *Senapäiff* (18); *wymfëll päiffwäll* (23); *wymfëll Päiffwäll* (24); *päiffwäll* (25); *päifuän* (25); *Päiffwäll* (25); *Peiffuän / päiffwän* (28). Rootsi eeskujul näikse olevat sündinud ka järgmine ühekorra esinev *g* märkimine *gh*-ga: *fighittama* (19). Nagu teada², vanimais eesti keele tekstides ei leidu niisugust *g* märkimisviisi, ent vanemale

¹ Näited, mille järele on märgitud ainult lehekülj, on võetud teosest: Albert Saareste ja A. R. Cederberg. Valik eesti kirja-keele vanemaid mälestisi. Tartus 1925—31.

² E. Kobolt. Alasaksa-aegsete eestikeelsete tekstide ortograafiast. EK VIII, 141.

rootsi ortograafiales see on õige omane *g* resp. *γ* tähistisena. Vrd. rootsi *sigher, sighia-sigha*. Vrd. ka *fughuft* (17), mille lähimaks lähtekohaks võib oleti olla toleaeagne vastav soome sõna.

Vokalismis pakub Turu Käsikiri mitmesuguseid näiteid, kus saksast põlvneva traditsionaalse *ö* kõrval (*üllewall, ömbär, ög, ölekohtus, fööda* jne.) *ü* foneemi märgina on rootsi *y* resp. *y*: *fyll* (26); *fjldwitzast* (21); *fynall* (24); *fjfsyt* (28); *nytt* (25); *fydda* (27); *fyddameft* (26); *fydt* 'süüd' (27); *ilman fyöta* (22); *föhia* (23); *öher* (20); *öle* (26) jne. Et käsikirjas on vokaalharmonia tükati säilinud, *y* ~ *y* võib olla järgsilpideski: *Pöha fefkyde* (19); *fjfsyt* (28); *fädyfse* (23); *tehnütt* (24); *wäfsy* (27) jne. Nagu varemates tekstides¹ nii on ka Turu Käsikirjas varasemale pruugile toetudes *y*-ga märgitud *i*-d ja *ä*-d ning eriti just pikka *i*-d: *meije, Poijan, fjs, Pöna, fyttada* jne.

Vanimail autoreil on nii *ä* kui *e* märgina enamail juhtudel *e*. Turu Käsikirjas leiame aga peaaegu kindlat vahetegemist nende häälikute vahel. Siiski ei saa öelda, kas see vahetegemine on tingitud autori soome või rootsi keele-*oskusest*, sest mõlemal pool on tuntud *e* ning *ä*.

Lars Vigæus'e jutlustes on *v* tähistise *f*, *fw* kohta juba mitmeid sõnu: *hafwade* 'haavade' (82); *fifwit* (89); *fifwedet* 'kivide' (79); *Päif* (76, 87); *paiffe* (79); *tenna paiffe* (79); *Sggapaiswafe* (87); *Päif* (80); *Päifwal* (71); *Päifwal* (81); *päiflich* (85); *rofflit* 'rööwliid' (95). NB ka *rafwafz* (75); *rafwast* (75); *rafwade* (79); *rawafz* (90) jne.

Vokalismis on segamisi *ü* [*fül* (71); *fjfsip* (74)] ja *y*: *fyl* (77); *fylwama* (82); *fylwija* (82); *nydt* (70); *fya* (78, 82); *fydamet* (79); *fyddameft* (73); *fydt* (70); *fyndip* (74); *ychte* (69); *yftiket* (77); *ylle* (70); *yllesawama* (70); *yllesherratama* (76); *ymer* (77); *yrefefze* [aja] (87); *ylema* (71); *yg* (72); *ygpeines* (70) jne. Harvemini kui Turu Käsikirjas, kuid siiski õige mitu korda *y*-ga on märgitud *i*: *fysz* (70). Paar korda on tarvitatud tüüpilist rootsi grafeemi *ä*-d *o*-foneemi tähistisena: *ähaade* (82); *ähacat* (82).

¹ E. Kobolt, EK VIII, 164.

Esitatud rootsi ortograafilisi iseäraldusi ei leidu enam teistes seni tuntud kirjalikkudes mälestistes, välja arvatud 1699. aasta lõunaeestiline vandetekst, kus kõrvuti seisavad *fw* ja *y*: kumb Karfwanda kyllan temmal olli (271).

Vahest võib näha rootsi mõju veel 18. sajandi alguses nimeldasa tundmata lõunaeesti-murdeliste jutluste kirjutaja ortograafias, kus mitmel korral on ä-ga tähistatud eesti e-d: ländäda (277), erraländäda 'lennata' (278); fäa (279, 281) ja fä 'kes' (279, 281) jne. Rootsi *e* on palju kõrgem kui eesti oma =*e* ja sellepärast tavalisest asendatakse rootsi keeles eesti *e* ä-ga, s. o. ä- või ä-ga. Täiesti üldine on see nähtus eestist eesti-rootsi laenatud sõnade juures: härmust < murdeline (h)ēr̄mus, pätt < pēt, sält̄s < selts, tälk < telk jne.

Siirdunud rootsipäraste tekstide leksikaalse külje juurde, pakuvad erilist huvi tõlkelaenud. Kuna rootsi ja saksa keel germaani sugulaskeeltena omavad nii liitsõnus kui lauseehituses palju ühist, siis on siingi mõnikord raske öelda, kumma mõjustusega on tegemist. Sellepärast tulgu käsitlusele vaid need juhud, mille rootsi tagasein on enam-vähem kindel. Turu Käsikirjas leidub kirikulise terminina *hästõnnistada*: Sumal Iſsand hästõnnistato teidi abbi elo (23), mille eeskujuks on olnud rootsi *väl̄signa* < *väl̄* 'hästi' + *signa* 'õnnistama'. Edasi lauses *Bſkut fina fiſſe fe Pöha Waimo, yr Pöha rifti Kirck nende pöhadhe kogto* (19) *kogusõnaga* on tähistatud *kogudus*, kuna rootsi *församling* tähendab 'Versammlung, Gemeinde, Kirchspiel'. Lauses *Wott fe teht ſeft Pöhaſt riftiſt, molemba fino otza + ningſ fino rinda + (16) konstruktsiooni mölemad . . . ning tähendus* 'niihästi . . . kui' toetub rootsi konstruktsioonile *både . . . och*.

Rootsi tõlkelaenude poolest eriti rikas on *L a r s V i g æ u s'* keel. Nii on see autor rootsi *förstå* 'mõistma' mõlemad osad sõna-sõnalt tõlkinud eesti keelde 'ette seisma': Peap nydt yr Summala ſahna oppeja õiggeſt omma ampt ette ſeiſtma (75). Et rootsi *bliva* on 'werden' ja 'bleiben', siis võisid sündida järgmised laused, milles eesti *jääma* täidab saksa *werden* 'saama' -verbi funktsioone: peap waimolichuſt

errafelgetut Jähma (75); Rusʒ se ytlug ytlenuť Jäp (79); Jäwat kuriem ja kuriem (79); fesiinnase kwiija [s. o. külvaja] ka Jäp moistetaie Jesum Chrm (82); ninc onsaʒ Jäma (83); fʒʒ peate teje Iggawest huckatut Jäma (84); fʒʒ peate teje onsaʒ Jäma (84) jne.

Niisugused praeguse eesti kirjakeele liitpartiklid, nagu *sellega*, *sellepärast*, *sellepeale* jne. on Lars Vigæus'el õigegi omapärased. Esimese osisena ei ole tarvitatud sõna *selle-*, vaid *seal-*. Siingi on eeskujuks olnud rootsi keel, kus partiklite *därmed*, *därför*, *därpå* esimene osis *där-* võrdub adverbiga *där* 'seal'. Lars Vigæus'e moodustatud kõnesolevad liitpartiklid on järgmised:

sealees 'sellepärast': Säl eʒ piddap meid Igka meʒ piddama... (72) = rootsi *därför*. Vrd. ka samal leheküljel leiduv Se eʒ peap hʒ Igkameʒ meid piddama... ja Se eʒ peap hʒ Igka meʒ meid piddama eth meje olle Jesuʒe Christuʒe dirrit n. fullaʒat (73).

sealga 'sellega, sellepärast': fäl kaʒ (74); fäl ka (79, 83) = *därmed*.

sealjuures 'sellejuures, sealjuures': fal Jureʒ (72, 82); fäl Jureʒʒ (85) = *därvid*.

sealjäreel 'sellejäreel, sellejärele': fal Jährel (71); fäll Jährel (74); fäl Järel (81); fäl Jarel (82) = *därefter*.

sealpärast 'sellepärast': falperaʒt (75, 84); fälpereraʒt (75); fälparaʒt (80); falparaʒt (82); falpäraʒt (87) = *därför*.

sealpeal 'sellepeal, sellepeale, sellepärast': fäl päl (74); fal päl eth nemmat woitʒit Jesum Chrm kulta (80); fäl päl eth meje woime ka tammaʒt piʒʒut opma (80); fäl päll (85); fal päl (87) = *därpå*, *däruppå*.

sealpeale 'sellepeale': fäl pelle (73); fallpäle (84); fäl päle (84) = *därpå*, *däruppå*.

sealsees 'selles, sinna, sellesse, sellega': Nindatawi on temma kaʒ omma armo meitte waʒto nõidnut fall ſiddeʒ eth temma on needt finnaʒet auwʒat päh Iʒbandat meitte Jureʒe leʒtitanut (71); fäl ſeʒʒ (80); peap oigeste Summalast n. Innimifest fäl ſeʒ kutʒetut Jähma (94) = *därin*, *däruti*.

sealseest 'sellest, selle kohta, selle seest': *fal feft on Chrus*
Iſzi Iutlur Iutlenut (72); *Uggafz möninga langev puhet*
pall, fäl feft medwat nemmat erra (79) = *därinifrån,*
därutöver, däröver.

sealülle 'selle üle': *ſhſ peawat nemmat fal hlle mitte nurrit-*
zema, erranis palio änam endafz fäl hlle rommuſtama
(73) = däröver.

Kui partikel on rõhutatud või lähemalt määratud tarvi-
tatakse rootsi keeles liitpartiklites esimese osisena *där-*
asemel *här-*, mis võrdub omakord adverbiga *här* 'siin'.
Paar korda leiame Lars Vigæus'e eesti keeles niisugu-
seidki partikleid, kus on olnud eeskujuks viimane rootsi
tuletus:

siinga 'sellega': *Mea moiftare nydt fin ka?* (84) = *härmed.*

siinpeale 'sellepeale': *Motteket fin pälle nydt o teje Summala*
poha ſana errapolgajat (84) = *härpå.*

Esitatu kohta võrreldagu siiski *Wanradt-Köll'i*
katekismuse katkendeist *Synperast tulep ſze* (355).

Villem Grünthal peab neid Lars Vigæus'e ise-
äraldusi saksa keele eeskujul tekkinuiks või osalt koguni
gen. *selle* moonutisiks¹.

Samalt autorilt mainitagu veel *kohtutool*: *wimſel kochto*
peival kochto toli eſ (91), mis on analoogiline keskaegse
rootsi sõnaga *domstol, doomstool, domstool* 'domarsäte,
domstol' (OSvMSp)².

Nagu algupool juba öeldud, paljude tõkelaenude ja
võõrapäraste konstruktsioohide kohta on raske kindlaks
teha, kas need on rootsist või saksast. Järgmised näiteks
toodud laused võivad olla sündinud niihästi rootsi kui
saksa mõjustusel — Turu Käsikirjast: *Meije palume ſindt*
lebbi ſe ſama ſinu ilma errapajattama armu (17); *Lebbi*
Ieſum Chriſtum meidi Iſſanda (16); *Uſſeut ſina ſiſſe Ieſum*
Chriſtum, teman aino Poif, meidi Iſſanda (18). Lars

¹ Suomi V 10, lk. 71.

² K. F. Söderwall. Ordbok öfver svenska medeltids-språket I.
(1884—1890) — II (1891—1900). Lund. Sõnaraamat on jäänud poolleli.

Vigæus'elt: temma ep tundiſz mitte ma päl ſeiſta, nende palode rafwade perrafz (80); kumbat ep tachtwat mitte ylle omma liggemiſze endafz armatada; (85) ja palju muid. Peale tõlkelaenude Turu Käsikirjas, Lars Vigæus'e jutlustes ja mitmetes plakatites on ka mõningaid rootsi laensõnu, millest enamik on juhuslikku või individuaalset laadi, ent teised jälle näikse tollal olnud ametlikkude terminitena; üksikud neist on püsinud tarvitusel meie ajani. Laensõnu käsitledes on jällegi peatud jätma kõrvale hulk niisuguseid, mis on ühised rootsile ja alamsaksale, liiatigi siis, kui neid esineb ka muil, mitte rootsi soost autoreil, nagu Exempel, Historia, Plaffat ja teisi. Enam-vähem kindlaid rootsi laenusid oleksid:

friiherra 'vabahärra'. 1696. aastal trükitud plakatilt: AXEL JULIUS Graff DE LA GARDIE, Friiherra / Herra ülle Alutis = Sullegarn = ning Friyberge Moisa (362). Sama lause leidub veel teisel 1702. aasta plakatil: AXEL JULIUS Graff DE LA GARDIE Fryherran ja Alutisse / Sullegarni ning Freybergi Iffand (Riigiarhiiv, Placata 1700—1704, 61). — *frir, fri, frii, fry* jne. 'fri (i mots. till träl, fånge el. underkufvad)' (OSvMSp). Vt. ka järgnevat sõna.

Huvitav on märkida, et 1702. aasta plakatil on eesti keeles tarvitatud rootsi määravat artiklit *-n*. See nähtus on muide kaunis sagedane eesti-rootsistki laenatud sõnades.

herra: Esimeselt poliitiliselt trükkdokumendilt 1700: Se Sure-Wäggewa Rozi-Runninga ja Herra poleſt (273). Sõdurivandest 17. sajandi lõpult: Runninga ning Herra ... Särva ülle Ingri ma (269). Vt. ka *friiherra* — *härra, herra, härre* jne 'herre, husbonde, egare, herre, herskare, förnäm man, adelsman' jne. (OSvMSp). Sõna leidub mujalgi sama ajajärgu ametlikkudes dokumentides ja juba ka Göseken'i sõnastikus.

hertog 'hertsog'. Sõdurivandest 17. sajandi lõpult: Hertogi Skoni ... Mahle, ... Bergeni Hertogi (269). 1699. aasta käsiraamatu eessõnast: Hertog Ronis ... Clewe ning

Pergi Hertog (271). — *hærtoghe, hertoghe, hærtughe, hertuge* 'dux, den som fører en hær el. hærskara, anförare, härförare, öfverste' (OSvMSp). Et sõna esineb just Rootsi riigi poolt väljaantud dokumentides, siis peab oletama rootsi algupära, muidu võiks seda pidada tingimata alamsaksa laenuks < *hertoch*. Alamsaksa laene on aga samades tekstides leiduv *Hiertogdom*.

hoor. Leidub muide korduvalt 1665. aasta kindralkuberner Bengt Horn'i käsus: et need Pattud igfapehw suhremar kasawat / issierranis agkas Hooru-Ello ning Lapse-Tapminne (152); need Hohrat tahawat tunnistama (152); kumbat lebbi Hooru-Sachtmisse ommat hendas sahnut (152) jne. — *hora* 'hora'. Sõna võib olla vanemgi laen. Vt. Bibl. Verz. soome *huora* 'adultera, meretrix' - vana-põhja *hóra*.

kroona 'kroon'. Lars Vigæus'e jutlustes: Ruß nemmat krusatut ommat on neile walmistanut se Crona fest auwst kumba se bigge fundija Chrus Jesus peap neile andma (73—74). — *krona, kruna* jne. 'krans, krona' (OSvMSp).

kruunu 'valitsus'. Hakkab esinema sagedalt ametlikkudes päevakäskudes 18. sajandi alul. Esimesest poliitilisest trükkdokumendist: Rozi Runninglifto Cruno ja Pohlata Cruno ning Seistusse wahhele sädüt Rahho Säduste wasto (274). Omma ja omma Cruno ja teite sel al ollewa Made Raizmisses (275). Rozi Cruno (276); Runningal ning temma Cruno Tenistuffel (276). — *krona, kruna, kröna* 'krona, konungadöme, regering, stat (i sht med afseende på egendom och finanser)' (OSvMSp).

Ei ole kaheldav, et praegu üldiselt tarvitusel olev *kroonu* on tulnud meie keelde just Rootsi ajal. Rootsi valitsuse aegu sai eestlane esmakordselt tuttavaks „kroonitud“ riigivalitsuse käsitusega üldse ja keeleliselt pole mingit takistust eesti ja rootsi sõna ühendamisel. Eesti sõnalõpuline *-u* on saadud rootsi oblikva-käändeist. Olgu veel öeldud, et vanemad sõnaraamatud ei tunne käesolevat sõna. Alles *Wiedeman*n'ist peale leidub see leksikonides.

kürk 'kirik' esineb paar korda Lars Vigæus'el harilikuma *i*-lise kirj kōrval: Rus nudt ur kyrkio Iband nedt finnaset pūdat ech loifkat oigeste hoidap (96); kuj meje tullemē kyrkul sōfz same meje ep mitte se tark f Salomonisze neha (81). — *kyrkia*, *kyrkkia* jne. 'kyrka, fōr (kristen) gudstjenst afsedt hus'; *kyrkio herra*, *kyrkioherra*, *kyrkioherre*, *kyrkyoherre* jne. jne. 'kyrkoherde, sockenprest' (OSvMSp). Arvesse vōttes asjaolu, et eesti ja rootsi sōnad on ortograafiliselt vāga lähedased teineteisele, ei vōi arvata, et kāesoleval juhul oleks tegemist vaid traditsionaalse, vanemast pruugist pōlvneva *i*-foneemi *y*-lise tāhistusega.

landshövding 'maaülem'. Leidub vaid ühe korra esimeses poliitilises trükkdokumendis: vaid kui Runninga ja temma fure Siguffe perralt ollewa temma General-Gouverneurille Gouverneurelle ning Landtshövdingelle ellit mu Pälifulle (277). — *lands höfdhinge*, *landz-*, *lanz-*, *landis-*, *landz höffdyngē* 'landshövding, hövding öfver ett land el. landskap' (OSvMSp).

profeteerada 'ennustada'. Esineb kaks korda Turu Käsi-kirjas: Kuuluta ning Prophetera fina näist luift ning öttle (27); Ning mina kuuluttaisin n. Propheteraifin ninda kutt minull käfkettu oli (28). — *prophetera*, *propheta* 'profetera' (OSvMSp).

Samas käsikirjas kui ka Lars Vigæus'el olevat prophetit ~ Propheet jne. ei saa siiski pidada rootsi laenuks, kuna see sōna on õige sagedane peaaegu kõigil vanimatel vaimulikkudel autoritel ja seega kindlasti vana kirjalik laen alam- resp. ülemsaksast.

pund 'talent, miski rahaühik, leisik'. Lars Vigæus'elt: te perrast ommat pundat, h. e. ommat Heldet andet welja iagkap (93); Neile annap temmal mogal 5 Punda, mogalle 2 mogalle ur omma heä tachmsze perrast (93); kuitao ur / ur Igtalich fesamma punda kumb temmal on Summalast andtut on prufinut (93); Se toine Pund elloch Tallentum Sahp nimmitut Fidej Constantia (95); Rus nudt ur kyrkio Iband nedt finnaset pūdat ech loifkat oigeste hoidap nich

triviste tehj. jÿß on sel pehle iÿ kindel lotuß, temma fahp fest finnaseßt Bießf pundast Wißs Dehle Raßwur (96). — *pund* 1. 'pund, lispund' 2. 'skålpund' 3. 'vigthenet i fråga om myntvigt el. ss. myntenhet' 4. 'pund ss. måttbestämning' (OSvMSP).

Arvesse võttes esitatud tähendust 'rahaühik' tuleb pidada sõna rootsi hilisemaks laenuks. Tähenduses 'leisik' ta võis olla eesti keeles juba varemgi. Vt. W i e d e m a n n *pund* G. *punna* (S. SO) 'Liespfund', *perk-p.*, *perka-p.*, *pörge-p.*, *pörka-p.*, *pörku-p.* 'Schiffpfund', *kaela (kala)-rättega lina-pund* 'ein Flachsbund in Spiegelband', *pund puid* 'ein Gebinde Brennholz', *lū p. (d)* 'Liespfund noch ungebrochenen Flachses' ja Bibl. Verz. soome *punta* 'liespfund' ~ vanapõhja, vanarootsi *pund*.

snöör 'nöör'. Tuntud Lars Vigæus'elt: en Man som ähr utgången och hade iÿ Moto lenga Elloch snöör omma kaffe fiße (91); temma on Re ut urpinnes Mitte omma moto snöri kaffz mötam . . . (91). — *snör* 'snöre' (OSvMSP).

W. Wiget'i arvates¹ on *nöör*-sõna tulnud meile ainult skandinaavia poolt, kuna alamsaksas asjaomases sõnas olevat ainult *o*, nii *snör* 1. 'Schnur, Messschnur' 2. 'Schnur, als Schmuck'². Asjaolud näivad ometi olevat teissugused, millest kunagi lähemalt; nii et *nööri* peab siiski pidama alamsaksa laenuks, mis oli tulnud eesti keelde juba enne Lars Vigæus't koos teiste kultuursõnadega. Viimane on oma emakeele mõjul toonud vaid *s*-sõna ette.

viss 'kindel'. Leidub Lars Vigæus'el: Minna ollen fäl päll wißz (85). — Rootsi *viss*, vanarootsi *vls* ~ *viss* 'viss, säker, pälitlig' (SvEtO)³. Elavaisse rahvamurdeisse *viss* on tulnud nii hästi rootsi kui alamsaksa keelest. Läänemaale, kus tegutses Lars Vigæus'ki, on sõna tulnud muidugi rootsi poolt. Sellevastu peab pidama alam-

¹ SbGEG 1927, 266.

² Schiller & Lübben. Mittelniederdeutsches Wörterbuch. Bremen 1875—1881.

³ Elof Hellquist. Svensk etymologisk ordbok. Lund 1922.

saksa laenuks Georg Müller'i jutlustes¹ olevat vastet: ninck is olle kaas mitte wißimb (76); syß eb olle sal mitte wißimb ninck toehmb (131) jne.

väär 'väärt'. Ühe korra Lars Vigæus'e jutlustes: syß peawat nemmat sal ylle mitte nurritzema erranis palio änam endasß säl ylle rommustama n. Summalat tähnama eth nemmat ommat wärdet Omma Sßanda kaß se rist kandma (73). — Sõna uusrootsi vasteks on *vård* = vanarootsi *værther* 'värd, värdig, värderad' (SvEtO). Harilikumalt esinev eesti *väärt* on muidugi laen saksa poolt.

Lõpuks olgu nimetatud, et eriti just ametlikkudes dokumentides leidub mitmeid Rootsi ja Skandinaavia kohanimetusi eestistatud kujul, mida praegune keelepruuk enam ei tunne, nagu Stockholm (68) kõrval *Sochholmi* linnas (268, 269), *Sokolmis* (273, 277); Jülfiti 'Gylling' (271); Pergi 'Bergen' (271); Upsali-Linnasß (67); Sßoni 'Skånen' (269), Ronis (271).

Nagu sellest ülevaatest on ilmnenu, rootsi keele mõju eesti kirjakeelde oli 17. sajandil suurem kui kunagi varem või hiljem. Suurim see oli nende rootsi soost pastorite juures, kes olid enam vabad tollaegsest alamsaksa mõjualuse kirjakeele traditsioonist. Samal sajandil toimunud rootslased Ericus Larsson Hamerinus ja tundmata lõunaeesti-murdeliste jutluste kirjutaja ja mõned teised on ustavamalt hoidnud kinni kirjakeelest ja sellepärast nende jutlused ei osuta kindlaid sveditsisme.

Et ei Lars Vigæus'e jutlused ega Turu Käsikiri omal ajal trükki pääsenud, ei saanud nende keel jätta mingisuguseid jälgi järgnevate kirjameeste loomingusse.

Paul Ariste.

¹ Wilhelm Reiman. Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606. Dorpat 1891. VhGEG V.

Kuivõrd on võimalik käsitleda keeleajalugu keskkoolis?

Teatavasti võttis I eesti keele õpetajate kongress 1923. a. vastu resolutsiooni, milles tunnustati tarvilikuks keskkoolis deskriptiiv-normatiivse grammatika käsitlemisel selgitada ka mõningaid keelenähtusi keeleajalooliselt, kui see nende nähtuste mõistmist tõesti hõlbustab (vt. EK 1923, lk. 182). Osalt selle resolutsiooni mõjustusel, osalt muudel kaalutlustel paigutas ka käesolevate ridade kirjutaja oma „Lühikesse eesti keeleõpetusse“ rea lühemaid keeleajaloolisi märkusi vokaalide lõpp- ja sisekao, kontraktsiooni, üksikute muutelõppude arenemise, astmevahelduse jm. kohta. Hiljem on aga allakirjutanu selle sammu otstarbekohasuses hakanud kahtlema, sest on küsitav, kuivõrd meie keskkoolis on üldse võimalik käsitleda keeleajalugu niivõrd suures ulatuses ning seesugusel viisil, et sellest õpilastele oleks tõesti kasu. Katsugem seda kahtlust alljärgnevas lähemalt põhjendada.

Keeleajalooliste teadmuste andmisel üldhariduslikus keskkoolis võiks olla kaheksa eesmärk: 1) äratada õpilastes arusaamist tähtsa kultuurväärtuse — keele arenemisest ja olemusest, eriti eesti keele arenemisest viimase paari tuhande aasta jooksul, ja 2) võimaldada õpilastele teadlikumat orienteerumist raskemates õigekeelsusküsimustes (näit. mitmuse partitiiv, *i*-mitmus, astmevaheldus käänamisel ja pööramisel jne.) ning selgitada vanema rahvaluulekeele ja eesti praeguse kirjakeele vahekorda. Tuleb kohe öelda, et esimese eesmärgi saavutamine vähegi rahuldaval määral pole meie praeguses keskkoolis kuidagi võimalik, ka selle humanitaarharus mitte. Selle eesmärgi taotlemine nõuaks kõigepealt rohkem aega, kui seda võimaldab praegune õppeaeg. On ju ilmne, et keskkool on juba niikuinii tugevasti koormatud palju tähtsamate ainetega, kui seda on keeleajalugu, ja teatavasti on just keeleajalugu säärane aine, mille olemusest ja printsiipidest hakatakse hämarat aimu saada alles siis, kui on tutvunud suure hulga faktilise materjaliga eri keelte võrdlemise alalt ning tehtud pingutavat mõttetööd selle materjali sidumiseks ja temast järelduste tegemiseks. Minimaalne eeldus eesti keele eriarenemise tähtsamate joonte mõistmiseks oleks näit. soome keele vormistiku tundmine (rahvaluulekeelest ja eesti murdeist üksinda ei jätku), kuid juba soome keele õppimine nõuab tema kergusest hoolimata ikkagi seevõrra aega, et ainult vähesed keskkoolid on usaldanud seda võtta oma õppeaineks (pealegi vabatahtlikuks).

Heal tahtmisel peaks muidugi võidama soome keelt eesti koolides õpetada kaugelt rohkem kui senini — see oleks meile praktiliselt ja kultuuriliselt küllaltki tähtis —, kuid soome keele oskus iseendast veel ei tähenda arusaamist eesti keele arenemisest! Ja kui õpilased isegi omandaksid mõningad keeleajaloolised faktid, näit. et soome *jalkoja* ja eesti *jalgu* on arenenud ühisest algkujust **jalkojða* või et soome *hampaat* ja eesti *hambad* põlvnevad vanemast vormist *hampahat* — teataval, võrdlemisi vähesel määral oleks ju säärase faktide omandamine võimalik neis praegusteski keskkoolides, kus õpetatakse soome keelt, — siis seegi veel ei tähendaks arusaamist tähtsamaist keelearenemise printsiipidest või eesti keele eriaarenemise peajoonete mõistmist. Kui neid fakte ei ole võimalik esitada rohkemal arvul ega neid siduda induktiivsetesse mõtterühmadesse, siis nad jäävad surnud, pähetuubitud fraasideks, sest mida õpilased pole omandanud isiklikkude mõttejäreluste teel, teiste sõnades: mis neile pole saanud läbituntud elamuseks — see ei arenda kuigi nimetamisväärselt nende mõtlemisvõimet ega terita nende pilku kultuuristruktuuri eritlemiseks, vaid haihtub enamasti kiiresti mälust, ilma tunduvamaid jälgi jätmata.

Juba ülaltoodust järeldub, et täiesti kaheldav on ka teise eespoolmainitud eesmärgi saavutamine keskkoolis — võimaldada õpilastele teadlikumat orienteerumist õigekeelsusküsimustes. Siin on olulisemaks raskuseks asjaolu, et üksikute keeleajalooliste faktide paljast teadmisest veel ei jätku orienteerumiseks oleviku keeleküsimustes, vaid selleks on vaja tunda ka tähtsamaid keelearenemise printsiipe ja nende maksvuse ulatust. Näit. õpilane võib küll teada, et praegune nõrk aste on tingitud varemast järgsilbi kinnisusest, ning seega seletada vaheldust *tuba* — *toa*, *leiba* — *leiva* või *lehti* — *lehile* (kui ta teab, et genitiivi lõpult on kadunud *-n* ja et *-le < -lle*), kuid seega ei tarvitse talle veel sugugi selge olla, miks ütleme *saba* — *saba* ja mitte *saba* — *sava* (analoogiline üldistus) või miks tarvitame *uusi* — *uusile* ja mitte *uusi* — *uuile* (eelnenud häälikuseaduse mõju; vrd. Looritsa grammatikas: *uuile*, *uim*, kus on märgata teadlikku lihtsustamispuuet). Samuti võiksime ju õpilasile teataval määral selgeks teha, et mitmuse partitiivi lõppvokaal *-u* — *jalgu*, *kalu* jne. — põlvneb endisest *o*-st (ja see omakorda nähtavasti veel varemast *a*-st), kuid palju raskem on selgeks teha, kust on pärit lõuna-eestiline (nüüd ka kirjakeelne) *-e* — *kotte*, *laule* jne. — või põhja-eestiline vastav *-a* — *kotta*, *habemikka* jne. Ja kõige

halvem on see, et sääraseid raskusi ja „erandeid“ eesti häälikuloo alal ei ole kaugeltki vähe, vaid näit. tunduvalt rohkem kui võrdlemisi selge struktuuriga soome keeles. Isegi säärane lihtne ning praktiliseltki (peamiselt muutkondade liigituses) kasutatav häälikulooline „reegel“ nagu see, et kolmandasilbivältilised sõnad on enamasti kas vokaalikaolised või kontraheerunud (*raud* < *rayta*, *raudse* < **raytajsæn*, *vette* < *vetehen*, *terve* < *tervêhen*, *taevas* < *tajvahas* jne.), on seotud õige rohkete „eranditega“.

Seega on ilmne, et tõeliseks orienteerumiseks praeguste keelevormide rägastikus tuleb kaugelt rohkem süveneda keeleajalukku ning selle põhiprintsiipidesse, kui see üldse on võimalik meie keskkoolis. See, mida keeleajaloo alal õppida võidakse (seda võidakse edukamalt pealegi ainult koolides, kus õpitakse soome keelt), on niivõrd vähene, et sellest pole tulu ei õpilase õigekeelsus-praktikale ega üldhariduslikule arendusele. Milleks siis säärast ainet keskkoolis üldse puudutada, kui see osutub vaid mälukoormaks ning kui pealegi arvesse võtta, et meie keskkooliõpilastel on niikuinii juba kõvasti maadlemist puhtdeskriptiivse grammatikaga (teatavasti ei ole keskkooliõpetajate õigekeelsuslikud oskused alati just kõige hiilgavamad)? Mõeldav oleks vahest ainult vanema rahvaluulekeele ja praeguse kirjakeele vähekorra selgitamine keskkooli viimases klassis, kus teatavasti uue õppekava järgi käsitletakse rahvalaulukeelt ja -stiili (varem käsitleti seda II klassis). See ei nõuaks kuigi suurt süvenemist keeleajaloo keerustikku. Muud keeleajaloolised harrastused aga peaksid meie keskkoolist küll täiesti välja jääma.

E. Muuk.

Murdetekst Häädemeestelt.

Õhtupoolik Häädemeeste vaestemajas.

Kuuldeline tekst Alevi külast (a. 1930). Jutustajad m. s.: Kadri Herman, 79 a. v., Liisu Kuusik, 76 a. v., ja Anu Külm, 89 a. v.

On õhtupoolik. Pime Juri istub akna juures ja nokitseb rehapulcade kallal. Vana Kadri on jõudnud koju Tolkuse soo laugaste äärest otsimast läikivaid kabalaid. Külm Anu istub veel niiskel rannaäärsel heinamaal ja parandab noodaliste katkisi võrke, kuna Saia Liisu kligutab poemehe kambri viimase nooremat võsu. Kadri kohnitseb pliidi juures ja hakkab tuld tegema, kuid puud ei hakka ega hakka põlema. Viimaks vihastub ja hakkab pahandama:

„va külm anu a ganu oma rämpsu mu sõltè päl, va pätegu ei osanu omä prugi mu eal panna, aelab isi külä

kauda riigi, va margedaht seokke. sa sũria jumal, va rotti raabe puha mu lihà keres aaganu, ei võenu sa pime regi teñd minema kihuttada.

„võeh, võ anù kà jubà mere årst kodu tulnù, nã päë kà jubà varsti virmes, ei ndenugi vist anàm võrkku paranda.“

„ei nägnù jah, tül lãks ka seokseks kañges ja viñges, ei sãnù paranda ei kedagi, tahtis tene ańside¹ pãlt võrkki maha aegada.“

„tahkunas jãnikste al oleja eila sũr rãim olnù, mittù võrkku oleja kañki lãenù, miime kũrmaga vttu linna.“

„kãbali tolkkusest paëlu tõjt ka?“

„mis sãltnõd tuvva võj võtta, koñja ji rohkem ku kãbali, puha laukka årсед täis, vatta et tènè siñd laukkas ei lükka. nõre kasede oñst võtsim viha lehti, koñraga vana metsavanà lañsis, jala pãlt kãege minema, kañjus tènè, piñtsim sis oma sellã tãjje dega üle metsa laduade kodu.“

„kõstri ildã piõva ju nõrik olema?“

„võeh, kellè nõrik ta sis õ?“

„noh, va lajbergi jãguppi ikki.“

„jõsèb jo tènè kirikkumõisa kauda sabà selges, sãb ka tènè koñd selikku alla, uttav teñd nõndagu kihnlane vãmad ilma.“

„ega si ildagi parem põlè gu vana kõster isi, olli üsa alles pül adã mis, rojjuã ka seokke pidalene, ás kiõsu, lahuñtas arã, on ju nende mestega, sañd vihãl, lahuñtasiõd arã, kisusiõd ühte puhku.“

„mede juri tĩb ju mõisa rihasi, isi pimè gu vana regi, seokke ka mõni rihategija.“

„ma lã õge vatta mis tã sãl tĩb.“

„no juri, kas si rũsaleml vil valmis ei sã, kas toñni vil vaõga?“

„pulgãd ju ammu valmis, vart vil vaõga.“

„isi täis kabeda vaemuga kañtinast mis, ei sã riha vartki tuvva, meises vañsi ju kül.“

„noh, miš si juri sãl tĩb?“

¹ 'Risttugide vahelised kõrendad, mille peal võrke kuivatatakse'.

„si ga kellegi rihalegi ja, isi pime gu tolkkuse aüd, tīb
aga rihasi, tīb aga rihasi. ma saļ mere āršt ahuni, kōht ju
ūsa tūhjaš lāēnū, akka dēge kītma.“

„ei vōēnū nad kālunārijād sul ka rohkem ahuni andā,
mis sešt pārist poēast sis sāb?“

„kis sis vaēstel ka kedagi aīnāb, oma sū ju ikki
lāhemal gu saūdi sū.“

„tūl ka seḡkke kaḡge vāllās, āb puha kaḡmu sišse,
tulēb višt toḡmi.“

„ma vātta dēgē kis sāl ukse tagā logistāb, līsu višt
poēmehe jūrest tulēb?“

„vōēh, sāl si līsu ōgi, toḡmi ga sāmē?“

„toḡm ju varštī kāē, dōhta pūlt taēvas kōjē seḡkke
uḡmlene jūbā, seḡksed purīe pilvēd taēvas ja poēmehe
kuē laūlis kolm koḡda.

sūgisest ilmād tulevad
talve pilvēd taēva āl
sešt si taēvas tahmaītānu
rahvās rūtsu rōsteītānu.“

„līsu ju peris lauluga laḡsis, sānū višt poēmehe kāšt
ulga maītī?“¹

„poēmehe rahvas o ād inimesed, kīguītasi pīsi elgā,
aītī sūjja, aītī jūvva, aītī kōjēkke maītī ligi ka vīl.
pīsi elgā seḡkke ā ja ilus laḡs, pōle sugū kāriītū ega
kedagi, istub ilusti ja tasasti kīgūs gu pīsiēkke iḡgel, elgast
kasub vīl poēmehel ilūs ja ā laḡs. ka mina oīlī ilūs gu
ma nūr oīlī, kājisi sakstega dhes līnnes, kōjē poīsīd vaḡtsīd
miḡd sāl.“

„āh, āh, āh, vō tema ga ilūs olnū, vō tema ga ilūs
olnū, āra aēanu va maīlma pātegu, pāllad rāmīd vīl
jārel.“

„sa vana naḡklūpsīkku torū tuled miḡd sōjīmama, isi su
tūtred līnnes tūmehe laḡtsīkkudel mehēl, seḡksed vāllalt
tulnu inimesed, vō tema tulēb miḡd sōjīmama, vō tema
tulēb miḡd sōjīmama.“

¹ maīt ‘poest ostetud kaup, aine (vāhesel arvul)’.

„miš₃sa âD oma lõu₃âD la₃jali, se₃kke mai₃lma p₃tegu, katsu et s₃ vai₃t j₃âD.“

„võ vai₃t, võ vai₃t, isi põle sugu par₃em gu su tü₃red, kõ₃ik õhesugu la₃ntsikkud ole₃tte, sin₃â ja su tü₃red, su terve sug₃.“

„se₃kke va le₃m tule₃B mi₃nd l₃ma, katsu ag₃â, katsu ag₃â, ma lâ kutsu koh₃e ra₃ndva₃he.“

„ah, ah, ah, se₃kke tar₃averi lâ₃B ra₃ndva₃hti t₃uma, üt₃ta ag₃â, üt₃ta ag₃â, kü₃l ma sul nä₃it₃ta gu sa tag₃asi tul₃ed. kõ₃ht ü₃sa t₃ühjas l₃â₃nu se₃kse kisumese p₃âl, akka õ₃ege par₃em s₃uma. se₃kke va vi₃mane va₃il₃â va₃e₃ne tule₃B mi₃nd sõ₃imama, tule₃B mi₃nd ti₃uttama, mi₃ü laps₃ed õ ikki on₃li₃kkud ja âD laps₃ed oln₃.“

„mis n₃id te₃nd, s₃üB po₃e₃mehe lei₃ba ja uh₃ke vil p₃âlegi, sa₃nd₃ib kõ₃ikke ma₃ntti kokku, mis se₃ksel ka vi₃o₃â elada, me va₃esed, kust me₃l ga ke₃dagi võ₃it₃ta.“

Üles tähendanud Salme Soosaar.

Murdetekst Setust¹.

kolm | sizârd.

Kuuldeline tekst Hilana külast (a. 1930). Jutustanud Hilana Taarka, 61 a.

muste ol kolmêkeze sizârit. kolgi nimâ | suyre ti vereh |
linnô. üls₃ü₃t₃el: „oleš | kunigaš mi₃nnô ar | hi₃ndâle
võ₃t₃âzi, ma rav₃tsazi üt₃te rüâ terâga kuniga | vâ₃e ar? tõ₃ņ
sizâ₃r üt₃te₃l jal, õt ku₃dâ ar | mi₃nnô võ₃t₃âzi, sis₃ü₃t₃te lina

¹ Selles setu murdetekstis teeb EK-e toimetus katsed mõne uuen-
dusega meie transkriptsiooni süsteemis: a) (pre- või medio-) palataalset
spiranti (sageli kutsutud ka palataalseks poolvokaaliks) *ĵ*-d märgime silbi
algul *j*-ga, kuna see häälik tõeliselt ongi märksa konsonantsema iseloo-
muga kui seni sama *ĵ*-ga märgitud silbilõpuline heliline prepalataalne
spirant: *jaĵu*, *kuĵu*, *siĵja*, *karĵad*, vrd. aga *kuĵ*, *lainĵe* (selle
muudatuse on teostanud ka L. K e t t u n e n, Suomen murteet I, II, 1930);
b) diftongite järgkomponentide tähistamisel jätame rea-aluse kaarukese
(~) märkimata, osalt tekstide tüpograafse kuju lihtsustuseks ja hõlbus-
tuseks, osalt aga kaalutlusel, et diftongi järglülil on siin oluliselt ikkagi
vokaalne: *kuĵ*, *lainĵe*, *paun*, *vaiĵad*, *põuĵe*, *mâed*, *rüâ*. Dift-
tongi sonandiga homorgaanset konsonantollust märgime aga siiski kaaru-
kesega: *siĵja*, *suyre*, *luuĵâ*.

A. S-te.

kiuga kijik' kuniga | vää kattäzi ar'. no kolmas süttel:
 oleš tä | miñnò vöittäzi hiñdäle ma tezi tälle | säntse poja
 ku | kuü | kukroh, päiv | otsä ih' kijik' kihä taiva tähti |
 täüz. noh, kunigas johtu | kuuldvat ja võt' ar tä hiñdäle |
 näzes. näksi nimä sis tüga | elämä. noh, kuniga azi,
 läts vïrale mäle | kauma. oppaş näzele, et „ kui sänè |
 poig sä gu sa | lubäzi, sis sädä kiri | takkah, a gu sänè |
 sä à-i, sis ma tulë-i | kodõgi.“ naizel | süñdü sänè polg:
 kuü | kukroh, päiv | otsä ih', kihä | taiva tähti | täüz. ja
 kirottedi | kiri ja sädetti | takkah. kiri sai | vanä kuü
 põle | üzes. vanä kuri kirot kirä | ümbre, et | hat'om |
 hat — || kutsigeõgi'. sält kunigas kirot kirä | tagäzi, et
 ku | ni om sis olkv' | ar hukkat. nätti tüd last | huk-
 kañma: pañtti | kuüma | sañna, õt sis vaest timä | ar kõles
 siñnä'. kaema | huñmõgu: latsekõne | azatteli päle |
 labäl, olëz. | midägi hättä. no sis pañtti timä | talli suurttë |
 siñne sišse, et | sâl tappuzi' ar'. miñtti huñmõgu talli
 kaema: laš sisvš siñnil | säläh nigv' | vallä iñne. no |
 kuištä | kuri sä à-i | hukka! vidi jal | ti vïrde suurttë |
 pedäjähe. šaks sõi't | müüdä, et keš sâl nikv' | vallä
 pedäjäh. šaks | üttel, et koš sa siija | sänv oleš? šaks
 vei timä sält' ar | hiñdä manò. näš kazvattañma || añb
 suurë | karbi täv' ve | päh'k' mit | lukke'. „ku sa | ar jošvat
 lukke, || sis ol't sa | tark.“ näkkaš päh'k' mit | lugema ja
 ummä elõlukku | üles panema: „kolki' suurë | ti vëreh |
 liñnò — || kaš pähënd | kap'pi; üš | üttel, et || kui kuni-
 gas | miñnò hinele vöittäzi, || ütte rüä | teräga rav'isaži
 kuniga | vää ar'. — || kaš pähënd | kap'pi. tõne | üttel:
 ku kunigas | miñnò ar vöittäzi, || ma ütte linä | kiuga
 kattäzi kuniga | vää ar' — kaš pähënd kap'pi. kolmas |
 sizär üttel' et ku kunigas | miñnò ar vöittäzi, || ma tezi'
 tälle | säñõze poja, õt | kuü kukroh, || päiv | otsä ih' ||
 kihä kijik' | taiva tähti | täüz — kaš pähënd kap'pi. sis
 ku ma | ilma tullil || nätti miñnò | hukkañma — kaš pähënd |
 kap'pi. pañtti miñnò | kuüma sañna, || ma mugu labäl |
 iste iñne — || kaš pähënd | kap'pi. sis pañtti | miñnò
 suurttë | siñne sišse: || vaest | tügi tap' miñnò | ar'. a tulfti |
 kaema, || ma | müdgui säläh | iste iñne siñnil — || kaš

pähend | kap'pi. pañtti | ti viife suurttē | pedäjähe, ||
 vaest tä sält mahha | saittaš, || siš tappuži' | ar'. — kaš
 pähend | kap'pi. sa šöibr | müñdä, || vöör miñnò | ar' — ||
 kaš pähend | kap'pi. poiš | sijh' ma no jo | olē — || kaš
 pähend | kap'pi.“

Üles tähendanud N. Remmel.

Raamatute ülevaade.

Elmar Muuk ja Mihkel Tedre. **Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus.** Tartus, 1930. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. 191 lk.

Möödunud sügisel täidus viimaks meie keskkoolide eesti keele õpetajate ammune soov, saada õppekavadele vastav grammatika-käsiraamat gümnaasiumi II klassi jaoks. Kuna I klassi jaoks juba mõne aasta eest ilmus õppetöö nõudeile kohandatud hääliku- ja vormiõpetuse käsitlus E. Muugi poolt, on gümnaasiumi II klass grammatika-käsiraamatu suhtes seni olnud vaeslapse osas. Vastavamate õpiraamatute puudumisel on mõned gümnaasiumiõpetajad katsunud läbi ajada liiga akadeemilise, materjalirohke ja ainult osa kursust haarava L. Kettunen'i „Lauseliikmetega“ või kaht sihti korraga tabada püüdma, nii alg- kui ka keskkooli nõudeid rahuldada taotleva Fr. Puusepa „Eesti keele grammatikaga“, mis ei taha küll hästi vastata kummalegi õppeastmele; mõnes keskkoolis on tarvitusel olnud ka J. Ainelo' „Näiteid ja harjutusi“ III, mis näib olevat selle autori harjutustikest kõige ebaõnnestunud, tahtes olla korraga algkooli kõrgemale astmele, keskkooli alamaile klasssele, täiendus-, kutse- ja rahvaülikoolidele jne. Suur osa eesti keele õpetajaist keskkoolis on aga seni katsunud toime saada hoopis ilma õpiraamatuta, piirdudes õpetaja enese seletustega. Võrdlemisi suurest ajakulust hoolimata ei saa aga säärane õppetöö olla küllalt tagajärjekas juba sellepärast, et selle astme õpilased pole veel võimelised tegema asjalikke ning kokkuvõtlikke märkmeid; ka ei suudeta seesuguse ainekäsitluse juures nõutavat grammatika-kursust läbi võtta ja koolist puudunud õpilasel pole mingit võimalust vahelejäädud kursuse-osa järelle õppida. — Kõigil neil põhjusil on arusaadav see erakordne huvi arvustatava teose vastu, mis tuli ilmsiks selle ilmumisel 1930. a. sügisel.

Nagu autorid juba eessõnas märgivad, tahab kõnesolev teos vastata käesoleval õppeaastal maksmapandud keskkooli II klassi uue õppekava nõudeile, olles loomulikult järjeks E. Muugi „Lühikese eesti keeleõpetuse“ I osale, hääliku- ja vormiõpetusele. Sellega ongi seletatav asjaolu, et raamatusse on paigutatud kaks täiesti iseseisvat grammatika valdkonda, tuletus- ja lauseõpetus, millest esimene sobiks sisuliselt rohkem grammatika I osa lõppu, vormiõpetuse juurde. E. Muugi grammatika I osa 2. trüki eeskujul on ka siin raamatu lõppu paigutatud kordamisharjutusi, mis märksa kergendavad õpetaja tööd. Alljärgnevas vaatleme üksikasjalisemalt teose ülalmainitud kolme osa: tuletusõpetust, lauseõpetust ja kordamisharjutusi.

Tuletusõpetus. — Asutakse otsekohe in medias res, ilma et oleks enne selgitatud tuletusõpetuse mõistet ja ülesandeid. Lähe-

malt on käsiteldud sõnade tuletamist suffiksrite abil ja sõnade liitmist, kuna tuletusõpetuse III osa — uute sõnatüvede saamine (vanemast kirjakeelest, murdeist, sugukeelist, kunstlikud, rahvusvahelised; vrd. O. Loorits'a „Eesti keele gr.“ §§ 203—208) — on jäänud hoopis puudutamata. Ometi poleks selle praegusel ajal võrdlemisi akuutse küsimuse vaatlusele tohitud hoiduda, seda enam et küsimus pakub õpilastele suurt huvi ja asjatundlik ning erapooletu asja valgustamine oleks õpilastele väga kasulik.

Suffiksrid on jaotatud kolme rühma: käändsõnaliited, pöördõnaliited ja abisõnaliited. Säärane terminoloogia pole küllalt õnnestunud, sest mainitud termineile võidakse väga kergesti anda ka teisugune sisu: käändsõnaliited oleksid näit. need liited, mis liituvad käändsõnadega, pöördõnaliited — need, mis liituvad pöördõnadega jne. — Edaspidine suffiksrite liigitus on sündinud puht-täenduslikult, üldse 6 alaliiki. Kuna senistes grammatikates on lähtekohaks olnud vormiline arenemiskäik (erandiks on ainult J. Jõgeveri „Eesti keele gr. III aasta“, kus suffiksrite üksikasjalise käsitluse kõrval esineb kokkuvõttena ka nende sisuline liigitus), siis on Muugiteadre' käsitlusviis tähelepanuväärivaks uudsuseks. Kuigi säärase ainejärjestuse juures jäävad mõne alaliigi piirid ebamääraseks ja tuleb paratamatult mõnd suffiksrit käsitleda mitmes peatükis (näit. -ik §§ 9, 18, 33 ja 35; -k a s §§ 9, 26, 28 j. t.), ometi tuleb seda süsteemi didaktiliselt eelistada. Suffikseist on lähemalt käsiteldud ainult kõige tähtsamaid; vähem produktiivsed on mainitud ainult peenkirjas, kuna terve rida vähe tarvitatavoid liiteid on jäetud hoopis kõrvale, mida mõnel puhul kahtseda tuleb. Näit. poleks olnud üleaarne märkida veel mäarsõnasuff. -tse, -tse ja -si (pigemini oleks võinud mainimata jääda -t a s a, kui liiga keeleuenduslik). Ka oleks tulnud pikemalt peatuda suffiksrite -k a s, -j a s, -n d i k ja -n d juures (§§ 26, 28, 33, 36), mis ometi pole meie keeletarvituses sugugi haruldased. Suff. -m i n e ja -m u s (arvamine — arvamus), samuti -t i s ja -t u s (mälestus — mälestis) sisulist vahet pole küllalt selgitatud, kuna just viimasel ajal püütakse siin saavutada võimalikult täpsat eristust. Suff. -u s puhul oleks tulnud seletada, miks on vigased tulefised nagu: ütetus, kakelus, vaietus j. t. — Rohket tähelepanu on pööratud eriti produktiivseile liitele -n e, -l i n e ja -l i k, mis on ka täiesti õigustatud; tehakse ju sel alal kõige rohkem vigu. Erilist mainimist pälvib päris asjalik ja tähtis kokkuvõte (§ 23); oleks vahet tulnud siiski rohkem rõhutada ka -l i k ja -l i n e tähenduslikku vahet (usklik — usuline); praegu on see jäänud kaunis ähmaseks. Üldse on -l i k, -l i n e ja -n e juhised küll võrdlemisi keerulised, kuid vist raske on küsimust õpilastele teha ülevaatlikumaks. Igatahes on see esimene -l i k - l i n e käsitlus meie keelekirjanduses, mis seisab ÖS-u alusel. Sama maksab nominatiivse ja genitiivse liitumise kohta, kus leidub küll mitmesuguseid puudusi — käsitlus raskepärane (nominatiivse liitumise reegleid tervelt 9!), omastava täiendsõna piirid tõmmatud ebamääraselt (§ 50) j. m. — kuid jällegi on see esimene ametlikel keelenormel põhjenev käsitlus. Mõnes suhtes ollakse siin isegi „õigekeelsuslikum“ kui ÖS (näit. § 51), sest on arvestatud Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsuseid, mis tulevad avaldamisele alles ÖS-u lisas.

Käändsõnade kokku- ja lahkukirjutamise juhiseid on antud liiga vähesel määral. Ka see küsimus on teatavasti meie ortograafias valusamaid ja nõuab õpilastelt palju vaeva; seepärast poleks lähemad näpunäited üleaarused (näit. subjektiivse ja objektiivse, singulaarse

ja pluraalse täiendi eristamine; vt. Loorits'a gr. §§ 217—220; Fr. Puusepa gr. § 149). Õpilastele oleks kasulik olnud siin leida ka sagedamini esinevate liit-partikkelite loetelu (vahest pisut täielikuma kui Fr. Puusepal, lk. 138).

Kokkuvõetult on arvustatava grammatika tuletusõpetuslik osa üldiselt asjalik, tasakaalukas, sisaldab palju praktiliselt vajalikku materjali ja põhjeneb täiesti ÕS-u alusel; puuduseks on tuletusõpetuse ühe osa täielik puudumine, paiguti liiga raske ja šablooniline käsitlus.

Lauseõpetus. — Lauseõpetus võtab enda alla suurema osa raamatust (lkd. 52—137), osutudes loomulikult teose tähtsaimaks osaks. Ainestik on korraldatud loogiliselt, tundudes kohati vahest liialt formaalsenagi, kuid see on paratamatu, koguni tarviline: on ju grammatikal, eriti süntaksil, õpilaste juures loogilist mõtlemist arendav ülesanne. Muidugi tuleb siiski ka keskkoolis esikohale asetada puht-praktilised, eeskätt õigekeelsuslikud ülesanded, ja seda on raamatu autorid ka arvestanud. Kahjuks pole ainevalikus mitte just alati oldud järjekindel. Nii on tervelt 2 lehekülge (§ 157) pühendatud otsele ja kaudse kõne aja ja kõneviisi võrdlemisele, millel ei ole mingit praktilist tähtsust. Ka on pika harutluse tulemused vähesed, osalt vaieldavadi; nii seletatakse, et kaudses kõnes on laused „üldiselt samas kõneviisis ning ajas kui otaseski. Ainult kui otsene kõne on lihtminevikus, siis vastav kaudne kõne on täisminevikus“ (kas alati?). Samuti on asjatu ütte ühildumise küsimus (lkd. 95—96): tegelik keeletarvitaja siin ei eksi. Liigseid, väheütlevaid paragrahve on veel teisigi; näit. § 79, mis on vaid enesestki mõistetavaks järelduseks § 75-dast, kuhu ta võiks tarbekorral kuuluda märkuse näol. Suurem osa lausete lühendamisele pühendatud peatükist (§ 161) on liigne sholastika. Kui ka kõrvale jätta keeleajalooline ja psühholoogiline väärkäsitlus, siis ei saa isegi puht-praktilisest seisukohast valdavalt enamikku § 161 antud näiteist kuidagi pidada lühendatud lauseiks, vaid need on harilikud lihtlaused. Raske on näit. uskuda, et lause nagu: „Hiljaks jääja ilma jääb“ oleks arenenud liitlausest „Kes hiljaks jääb, see ilma jääb“, või et lause „Jõe käännule ehitame endile maja“ oleks lühendunud lausest „Sinna, kus jõgi käänu teeb, ehitame endile maja“ jne. Praktiline väärtus võiks vahest olla ainult sihitislausete, aja-, viisi- ja otstarbemääruslausete lühendamise käsitlusel, vähemalt oleks see kasuks komade vajalikkuse selgitamisel.

Asjatuks peenutsemiseks tuleb pidada autorite piüüdu eristada kuulujutulist ja mittekuulujutulist kaudset kõneviisi (§ 72); see vahe-tegemine tundub kunstlikuna. Võiks pigemini kaalumisele võtta küsimus, kas mitte lubatavaks pidada — ilma sisulise vaheta! — kaudse kõneviisi tähenduses -v a t-vormi kõrval ka -d a-kujulist; on ju -d a-kujuline kaudne kõneviis teatavasti kirja- ja kõnekeeles levinud. Nende ridade kirjutaja ei poolda siiski säärast võimalust järgmistel põhjustel: 1) suurendaks see niikuinii liiga rohkearvulist paralleelvormide hulka; 2) osutuks seega tarbetuks senine võitlus murdeliseks peetud -d a-kujulise modus obliquus'e vastu; 3) tühistuks selle tagajärjel didaktiliselt väga kasulik reegel, et öeldiseks võib olla ainult verbi finiiitne vorm; seda reeglit on seni süntaksiõpetamisel ikka rõhutatud, sest selle abil on väga kerge leida lause predikaati, millest lauseliigendusel harilikult lähtutakse.

Liiga revolutsioonilisena, isegi praktilisest seisukohast vaieldavana tundub adverbiallii liigituse täielik puudumine kõnesolevas grammatikas; see on küll esimene sedalaadi julge samm. Tõsi küll,

seni pole ükski grammatika suutnud läbi viia täiesti vastuvõetavat klassifikatsiooni, sest kui liike on vähem (näit. Jõgever'il, Ploom-puu'l, Puusepal), siis pole liigitus purgivi ja väga paljud määrused ei kuulu ühegi antud liigi alla; on aga liike palju (näit. Kettunen'il, Loorits'al, Ainefo'l), siis on pilt kirju, rohkete liikide meelepidamine nõuab koolis palju aega ja vaeva. Nähtavasti on adverbiaali liigituse probleem osutunud arvustatava raamatu autoreile üle jõu käivaks ja seepärast on lihtsalt jäetud kogu liigitus raamatust välja, isegi pole vajalikeks peetud seda mõõdamineski mainida. Ainult § 109 lõpus on tähendatud: „Määrus võib tähendada: kohta. . ., aega. . ., teo- viisi. . ., seisukorda. . ., põhjust. . ., otstarvet. . .“ jne. Nii siis, ometi kaudne liigitus (tervelt 16 juhtumit resp. liiki)! Edaspidises käsitluses on autoreil tarvidus tulnud mõnele liigile nimigi anda; nii on §§ 111—113 pühendatud „ajamäärusele“, §§ 114 ja 115 „olevas käändes esinevale määrusele“, § 116 „tegijat tähendavale määrusele“. Veel täbaramasse seisukorda satuvad autorid määruslausetel lühendamise käsitlusel (§ 161), kus kõneldakse juba kohamääruslauseist, ajamääruslauseist, viisimääruslauseist, põhjusemääruslauseist, otstarbe- määruslauseist, võrdlusemääruslauseist, tingimuslauseist ja mööndus- lauseist (8 liiki!), ilma et neid mõisteid oleks enne selgitatud. — Nagu käsitlusest näeme, pole ka Muuk-Tedre täiesti ilma määruste liigitusest läbi saanud. Nende ridade kirjutaja arvates ei peaks adverbiaali liigitusest loobutama, vaid tuleks katsuda redutseerida prof. Kettunen'i liialt suur adverbiaalliiikide arv umbes kümmeni, mis oleks teatavate pingutustega võimalik ja ka didaktiliselt vastuvõetav. Tähtsamate adverbiaalliiikidega tutvuvad õpilased niikuinii võõrkeelte tundides, oleks kasulik nendega tegelda ka emakeele grammatika õp- pimisel. Määruste lähem sisuline vaatlus aitab teritada õpilase ling- vistilist meelt, sundides teda süvenema oma emakeele nähtustesse, mis kergendab tunduvalt ka teiste keelte õppimist (vrd. näit. ladina abl. loci — kohamäärus, abl. temporis — ajamäärus j. t.).

Täiendada tuleks lauseõpetus veel mõne vormide tarvitamise juhisega. Näit. on küll tervelt 3 paragrahvis (§§ 111—113) vaadeldud ajamääruse tähtsamaid käänendeid, puudub aga täiesti koha- määruse käsitlus: millal tarvitada sise-, millal väliskohakäänendeid (Tallinnas, Eestis, Muhus; aga: Tapal, Eestimaal, Hiiumaal).

Mõned vähemad täiendused tuleks mujalgi teha. Näit. tuleks § 110 d lisada kahele nominativus absolutus'e näitele vähemalt üks näide ka partitivus absolutus'e kohta (Isa tuli koju, püss õlal ja lilli käes). § 68 juurde lisatagu d): Aluseks võib olla vahel terve sõnaderühm, lause või lausestik. Näit. „Üks-kord-üks“ ei taha mõnel kuidagi pähe jääda. „Kaupleb kui mustlane“ on eesti kõnekäänd.

Ka aine-järjestusega ei saa alati päri olla. Näit. pole otstarbe- kohane käsitleda partsiaalset ja totaalset subjekti, objekti ja predikaaditäidet vastavaist lauseliikmeist lahus, eri peatükis (§§ 91—108), kuna muidu muudete tarvitamist vaadeldakse ühenduses vastava põhi- küsimusega. Seepärast tuleks see peatükk jaotada alust, öeldis- täidet ja sihitist käsitlevate peatükkide vahel. Metoodiliseltki oleks õigem subjekti, predikaaditäite ja objekti totaalsuse ja partsiaal- suse mõiste selgitamisel otsekohe kõne alla võtta ka totaalsuse ja partsiaalsuse esinemisjuhud ning tingimused.

Otstarbekohatust ainejärjestusest on tingitud ka peatüki „öeldis- täite ühildumine alusega“ puudulikkus: et öeldistäite partsiaalsuse juhtumid veel lähemalt vaatlemata, ollakse sunnitud osaöeldistäite ühil-

dumisest alusega mööduma vaid ebamäärase lausega: „Osaõeldistäide ei ühildu alati alusega“ (§ 87).

Definitsioonid on sagedasti ebamäärased, näit. subjekti ja predikaadi definitsioon (§ 65). Mõned definitsioonid on paljusõnalised, näit. sihitise definitsioon (§ 89), mis võiks kõlada: „Sihitise pöörd-sõna laiendit, millele pöörd sõna tegevus on otseselt sihitud, nimetatakse sihitiseks ehk objektiks“ (lauseliikme defineerimisel pole oluline tema vorm). Definitsiooni lühiduse ja lihtsuse nõude vastu patustab ka täiendi definitsioon (§ 117), kus oleks soovitamav öelda: „Nimisõna või nimisõnaliselt tarvitatud sõna laiendit nimetatakse täiendiks.“ Liiga sõnarohke on samuti lauserinna definitsioon (§ 141). — Definitsioonide puhul on harilikult toodud ka kõnealuse mõiste ladina-keelne nimetus; lauserinna ja lausepõimi puhul pole aga seda tarviliseks peetud. Liitlause definitsioon puudub täiesti. Selle asemel on esitatud rida näiteid ja seletatud, et „liitlauseil on harilikult ikka kas mitu õeldist või mitu alust ja mitmekordselt enamasti ka teisi lause-liikmeid“ (§ 136). Selle ebatäpsa seletuse põhjuseks on nähtavasti see asjaolu, et liitlause üheks liigiks on arvatud ka koondlause. Sellega ei saa aga lähemal vaatlusel päri olla. Vist raske oleks õpilastele selgeks teha, et laused nagu: „Inimesi on rikkaid ja vaeseid“, „Vend oskab juba lugeda ja kirjutada“, „Kas on teil hõlpsam töötada õhtuti või hommikuti?“ (lk. 104) j. t. on liitlauseid. Allakirjutatu keeletunne ütleb igatahes, et need on lihtlauseid. Keelepsühholoogilisel veel põhjendamatum on aga seletus, nagu oleks lause „See oli päikesepaistelisel kevadisel hommikul“ tekkinud kahe lause liitmisel: „See oli päikesepaistelisel hommikul“ + „See oli kevadisel hommikul“ (lk. 103). See on asjatu targutamise. Sellepärast oleks palju lihtsam seletada, et lauset, milles on kaks või enam samaliigilist lauseliiget, nimetatakse koondlauseks; kahe või enam liitlause ühendit aga liitlauseks.

Ütet peetakse lisandi alaliigiks ja defineeritakse järgmiselt: „Lisandit, mis on täiendiks asesõnadele *s i n a* või *t e i e*, nimetatakse ütteks.“ Edasi seletatakse: „Ütte põhisõna *s i n a* või *t e i e* puudub lauses harilikult; sel juhtumil on ta aga hõlpsasti juurdemõeldav“ (§ 125). Enamatel puhkudel võiks see definitsioon ühes järgneva seletusega ju sobida, kuid on küllalt juhtumeid, kus antud definitsioon osutub liiga kitsapiiriliseks. Juba sama §-i kaks viimset näidet on selle tõenduseks: „O s k a r, lähme koju!“ ja „S õ d u r i d, elagu teie kustumatu kangelasvaim!“ Mitte kummaski lauses ei saa üttele juurde mõelda põhisõna „*s i n a*“ või „*t e i e*“.

Vähemaist väärtusist resp. ebatäpsusist olgu märgitud järgmised:

Nagu eelpool mainitud, täidab määruse liigituse aset seletus, et määrus võib esineda 16 tähenduses. Selles $\frac{3}{4}$ -leheküljelises lauses (lk. 79) loeme muuseas: „Määrus võib tähendada... asja või olendit, millele tegevus on sihitud...“ Et adverbiaali eristada objektist, tuleb sellesse lausesse tingimata lisada sõna „kaudselt“ („asja või olendit, millele tegevus on *k a u d s e l t* sihitud“): ese, millele tegevus on otseselt sihitud, on sihitis; ese, millele tegevus on *k a u d s e l t* sihitud, — määrus. — Sama § 109 lõpposa: „Määrus võib tähendada... asja või olendit, kes midagi teeb, jne.“ — on samuti halvasti formuleeritud, võimaldades adverbiaali segimineku subjektiga (vrd. § 65: „Alus e. subjekt avaldab, ... kes või mis on tegija või olija“). Parem oleks sõnastada: „...olendit, kelle p o o l t midagi t e h a k s e.“

Lk. 101 r. 4 alt tuleb lisada sõnad „ega öeldistäiteid“ („...alitudav pöördsonale ning seejuures ei ole sihitisi ega öeldistäiteid“): pöördsona laiendiks võib olla peale sihitise ja määruse ka öeldistäide, nagu on seletatud sama § 135 algul (lk. 101, r. 17 ülalt; vrd. ka lk. 102 r. 7 ülalt).

Lauseõpetuse üksikute küsimuste vaatlusega käsikäes on antud juhiseid ka interpunktsiooni kohta, mis on metoodiliselt kahtlemata õigem kui senine praksis, kus alles süntaksi lõpul asuti kirjavahe-märkide-õpetuse käsitlemisele (Joh. Aavik'u vastava käsiraamatu järgi). Interpunktsiooni-juhiseid on esitatud peamiselt liitlause käsitluse puhul, osalt ka varem. Üldpildi saamiseks on raamatu lõpul hiljem veel antud kirjavahemärkide tarvitamise kokkuvõtlik ülevaade (§§ 169—183). Interpunktsioonijuhised on üldiselt vastuvõetavad; üksikute süntaktiliste küsimuste puhul oleks ehk tulnud nende juures veel rohkemgi peatuda. Näit. puuduvad koma tarvitamise reeglid lühendatud lause puhul (§ 110d). Üldse oleks pidanud koma-reegleid olema rohkem. — Puudulikud on kirjavahemärkide tarvitamise juhised üheliigiliste lauseliikmete eraldamisel. § 138b loeme nimelt: „Kui üheliigilisiks lauseliikmeiks on sihitised, määru-sed või täiendid, eraldatakse nad komadega ainult siis, kui nad tähenda-vad üht ning sama liiki asju, tegevusi, olukordi, omadusi jne.“ Mingeid täiendavaid reegleid pole enam antud. Nii siis tuleks lauses nagu: „Oskar Luts sündis Posti talus Kaarepere vallas Palamuse kihelkonnas Tartu maakonnas“ tarvitada 3 koma (4 kohamäärust!) Samuti peaks lauses „Vend jõuab pärale neljapäeval, 9. aprillil 1931. a. k. 7 õhtul“ olema 4 koma (5 ajamäärust!). Nagu esitatud näiteist selgub, oleks tulnud anda läiendav juhised kirjavahemärkide tarvitamise kohta üheliigiliste määruste puhul.

Asjatu erand on tehtud sõnadele „palun“ ja „olge head“, mida soovitatatakse eraldada komadega ainult siis, kui nad on eriliselt rõhu-tatud (§ 148 Märkus). Ka ei saa täiel määral pooldada § 129 reeglit: „Üte eraldatakse komadega igal juhtumil.“ Teatavasti võib lause algul ütte järel seista ka hüüumärk, iseäranis pateetilises vä-jenduses.

Kuigi kõnealuse teose süntaktiline osa on üldiselt vähem õnnestunud kui raamatu esimene osa — tuletusõpetus, siiski on sellelgi osal rohkesti vourusi. Enamik esitatud materjalist on ju täiesti vastuvõetav ja käsiteldud suure asjatundlikkuse ja erapooletusega. Erilist mainimist väärib terve rida praktilisi juhiseid mitmesuguste üksiku-juhtumite kohta, mis pole seni trükis käsitlust leidnud, tegelikus keele-tarvituses aga lahendust nõuavad; päris kasulikke näpunäiteid leidub sageli peenkirjas. Kõigist läbitöötuse puudustest hoolimata osutub Muugi ja Tedre' grammatika lauseõpetuslik osa kahtlemata parimaks eesti süntaksi käsiraamatuks ja ainukeseks ajakõrgusel seisvaks keskkooli-õpiraamatuks.

K o r d a m i s h a r j u t u s i. — Neid on pakutud õige rohkesti — 50 lehekülge. (lk. 139—188). Harjutuste rohkus pole küll üldiselt õpi-raamatule puuduseks, vaid pigemini plussiks, sest et ta õpetajale suu-remat valikut pakub. Ometi tuleb, praegust üldist majanduslikku kitsikust arvestades, suhtuda eitavalt harjutustiku liigsesse paisuta-misse, sest sellega on raamat muutunud kallimaks, kui ta peaks praegu olema. Selles mõttes märgitagu, et ka harjutuste osas on võimalik teha mõningad kärped. Sääraste hulka kuuluvad iseloomult väga lihtsad harjutused ühildamise kohta (26, 28 ja 38), edasi terve rida harjutusi lauseliigenduse kohta (näit. võiks harj. 24 ja 25 ühendada). Välja tuleks jätta ka mitmed liiga kuivad ning mehaanilised harjutu-

sed. Üldse on ülesanded sageli liiga šabloonilised ega võimalda loovat mõttetööd.

Puuduvad kahjuks peaaegu täielikult kombineeritud ülesanded, mis oleksid teatud grammatika-osa kordamise puhul didaktiliselt väga kasulikud. Mitmete grammatiliste nähtuste (näit. rektsooni) kohta puuduvad harjutused täiesti; vastupidi, sisaldab harj. 12 ülesannet liite *-sta* kohta, mida pole raamatus üldse käsitletud. Mõnede harjutuste ülesanded võimaldavad kahesugust lahendust; kumba neist eelistada, oleneb kontekstist, kuna sidumata tekstis, üksikute lausete puhul on võimata täpsat vastust anda. Näit. harj. 32 võib mitmel korral tarvitada nii täis- kui osasihitist; laused on mõlemal puhul täiesti arusaadavad ja loogilised: „Perenaine töigi sahvris oleva või (- olevat võid) lauale.“ — „Hein (~ heina) oli kõikjalt niidetud“ (lk. 163) j. t. Harjutustes leidub muidki vähemaid ebakohasusi ja vääratusi. Näit. harj. 27 nõuab kriipsu allatõmbamist öeldistäitele, kuid harjutuse viimne lause („Isa oli kogu talve töötä“) ei sisalda allakriipsutatavat sõna.

Kahjuks on harjutuste teksti sattunud mõningaid keelevigu; näit. „Tallinna“ pro „Tallinnat“ (lk. 145), „omale“ pro „endale“ (lkd. 140, 150 ja mujal), „La Manche'i väin ühendab Põhjamere (pro — merd) Atlandi ookeaniga (lk. 151) j. t. Üksikuid keelelisi konarusi leidub ka raamatu teoreetilises osas, näit. § 2: „eraldatakse“ pro „eristatakse“); üldse aga on teose ortograafiline külg eeskujulik.

Mis puutub lõpuks raamatu stiilisse, siis on see üldiselt asjalik ja täppis. Teadusliku täpsuse taotlemisel on vahest liiga kaugelegi mindud, ja selle tagajärjeks on kuivus, mis on omane ka E. Muugi grammatika I jaole. Liigest täpsuse, osalt ka seletamise tendentsist on tingitud kohatine venitus, mille all kannatab näit. § 3.

Üldkokkuvõttes on E. Muugi ja M. Tedre' „Lühike eesti keeleõpetus II“ tüse, asjatundlik ja soliidne raamat, ainuke enam-vähem vastuvõetav grammatika-käsiraamat gümnaasiumi II klassile. Jääb loota, et esimeses trükkis leiduvad puudused — peamiselt didaktilis-metoodilist või stiililist laadi ja ainevalikust tingitud —, millele arvustus rohket tähelepanu on omistanud, peatselt ilmavas teises trükkis kõrvaldatakse.

E. Nurm.

Ülevaade Akadeemilise Emakeele Seltsi XI tegevusaastast 1930.

1. Seltsi koosolekud.

Selts on pidanud 1930. a. 8 koosolekut (eelmisel a. — 6), neist 1 peakoosolek ning 1 kümneaastase tegevuse pidulik koosolek. Neil on esitatud 9 isikult 11 ettekannet (eelmisel a. — 8 isikult 13 ettekannet). Esinenud on 5 ülikooli õppejõudu 7 ettekandega, 1 ülikooli lõpetanu ja 3 üliõpilast kokku 4 ettekandega.

Ettekanded olid järgmised:

Üliõpil. P. A r i s t e, Sõnavara kogumisest Lätis (vt. AES-i koosolekuteateid EK 1930, lk. 116).

Õpet. A. K a s k, Ülevaade Akadeemilise Emakeele Seltsi kümneaastastest tegevusest (vt. EK 1930, lkd. 114 ja 135).

Prof. L. Kettunen, Turu Käsikirja soomekeelsetest joontest (vt. EK 1930, lk. 1).

Mag. A. Koort, Keele esidus muude väljendusviisidega võrreldes (vt. EK 1931).

Üliõp. J. Libe, Eesti kiirkirja küsimusest (vt. AES-i koosolekuteateid EK 1931, lk. 31).

Dr. O. Loorits, Potermann'ist (vt. AES-i koosolekuteateid EK 1931, lk. 32).

Prof. J. Mägiste, N. n. asepikeendustest (Ersatzdehnung) (vt. EK 1930, lk. 108, Eesti esimese silbi kontraktsioon-diftongitest).

Prof. J. Mägiste, Eesti mõjustusist ida-soome murdeis (vt. AES-i koosolekuteateid EK 1931, lk. 32).

Üliõp. A. Reisman, Sámuel Gyarmathi' teosest: *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* (vt. AES-i koosolekuteateid EK 1931, lk. 32).

Prof. A. Saareste, Keskkoolilõpetajate emakeele oskusest (vaidlusi vt. AES-i koosolekuteadetes EK 1930, lk. 117).

Prof. A. Saareste, Vanima eestikeelse trükkteose keelest (vt. EK 1930, lk. 73, Wanradt-Kölli katekismuse keelest, ja koosolekuteateid EK 1931, lk. 31).

Ettekandeist on olnud puhtteadusliku iseloomuga 7, ülevaateid tööaladelt 2, kiirkirjast 1 ning tegeliku keeleoskuse ja keeleõpetamise küsimusest 1 ettekanne (eelmisel aastal keeleteaduslikke 4, murdeuurimise kohta 3, tegeliku keele küsimusi 6). Ettekannete enamik näitab seega kaldumist puhtteaduslikule alale, kusjuures ainuke ettekanne tegelikust keelest leidis läbirääkimistel eriti elavat vastukaja — terve meie keelekorralduse ning keeleõpetamise mõjukas arvustamises (lähemalt 1. a. „Eesti Keeles“).

Erakorralisist sündmusist võiks nimetada Seltsi 10. aastapäeva pühitsemist 2. III ja Seltsi tegelaste korraldatud koosviibimist mag. J. Aavik'u 50. sünnipäeva puhul 8. XII.

Koosolekuist osavõtjaid on olnud üksikul kordadel liikmeid 7—44, külalisi 0—36, üldiselt 7—60 (eelmisel a. liikmeid 10—38, külalisi 7—14, üldiselt 21—52). Eelmise aastaga võrreldes tuleks nentida suurt kõikumist osavõtjate arvus, kusjuures selle tõus võiks panna piduliku koosoleku ja erakorralise tähtsusega ettekannete —, langus aga koosolekute sageduse ja nende teadusliku iseloomu arvele. Keskmise osavõtjate arv ühe koosoleku kohta tuleb 21 liiget ja 16 külalist, kokku keskmiselt 37 inimest (eelm. a. 21 liiget ja 11 külalist, kokku keskmiselt 32 inimest).

2. Juhatuse tegevus.

Juhatus on pidanud 1930. kalendriaasta jooksul 13 koosolekut (eelm. a. 15). Neil on arutatud küsimusi 98 punkti (eelm. a. 140).

Juhatuse koosolekuil on lahendatud sagedasti õigekeelsusküsimusi, peamiselt väljastpoolt tulnud järelepärimistel. (Muuseumis pöördus juhatus, valitsevate lahkarvamiste tõttu ametiasutistes, Vabariigi Valitsuse poole palvega fikseerida ametlikult Eesti pealinna nime-tuseks *Tallinna* ja kuulutada välja Riigi Teatajas.)

Suure osa juhatusetegevusest on nõudnud kirjastusküsimused. Siin on esijoones jätkatud ajakirja „Eesti Keele“ väl-

jaandmist, kuid eelmiste aastatega võrreldes vähendatud suuruses (16 poogna asemel 12, 8 numברי asemel 6 nr. à 32 lk.), kusjuures ka tellimishind on alandatud 2 kroonile aastas. Ajakirja sisust on ilmunud prof. A. Saareste' toimetatud „Eesti kirjakeele vanemate mälestiste“ II osa lõpuna 3 poognat (eelm. a. 4), kuid peale 12 poogna on ajakirja aastakäigule hinnata lisana kaasa pandud 1½ poognat „Van. mäl.“ II osa erakorralist lisa (vanima eestikeelse raamatu kohta ja sissejuhatust tervele väljaandele). „Van. mäl.“ avaldamine on seega läinud aastal lõpule jõudnud, kusjuures II-s osas ilmus kolme viimase aasta jooksul 13½ poognat, kuna kolme neile eelneva aasta jooksul ilmunud I osa sisaldab 10 poognat. Uuel aastal ilmub ajakirja kõik 12 poognat hariliku sisuga. Peale „Van. mäl.“ on ajakirjast aratõmmetena ilmunud mitmed suuremad artiklid (nii A. Saareste, Wannrad-Köll'i katekismuse keelest; H. Paukson, Verbi paigutus Fählmann'il; A. Kask, Seltsi kümneaastase tegevuse ülevaade).

Läinud a. algul ilmus Seltsi kirjastusel prof. J. Mägiste raamat „Eesti päraseid isikunimesid“; peale selle A. Kase ja A. Saareste' toimetatud „Lisasonastik sõnavaara küsitlemiseks eesti murretst“ (ainult 80 paljundatud eks.). Ideoloogilise (mõistelise) sõnastiku käsikiri on lõpetamisel. Soome-eesti sõnaraamatu autori prof. J. Mägiste'ga sõlmiti läinud a. algul uus kokkulepe, mille alusel sõnaraamatu trükkimine on hoogsalt edenened ning jõuab suvel lõpule. Sõnaraamatust on trükitud aasta lõpuks 25 trükipoognat, üldse seni 30 poognat, veel ilmub umbes 10 pg. Selle ilmunud osa on olnud võimalik saada Seltsilt poognate kaupa. Selts on osa võtnud ka eesti keele bibliograafia osa toimetamisest. Opet. E. Seltsi „E. bibliograafia aastaraamatus“.

Kirjanduse leviku huvides on viimaselgi aastal laiendatud väljaannete vahetust peamiselt välismaaliste asutistega (nende soovi põhjal) ja ajakirja hinnata saatmist. Kohapeal Seltsi väljaannete müügil on antud hinnaalandust liikmetele 20%. „Eesti Keele“ esimeste aastakäikude hinda on alandatud. On avatud ka „Eesti Keele“ üksiknumbrite müük.

Läinud aastakoosolekul kuulutati välja Seltsi auhinnatöö (Komparatiivtunnuse arenemine eestis). Eesti kiirkirja arendamiseks ja ühtlustamiseks on üldkoosoleku soovil juhatus moodustanud viieliikmelise komisjoni l. a. lõpul vastavaist asjatundjaist.

Soome ja eesti teadusliku uurimise ühtlustamiseks on peetud kavatsusi nende maade teadlaste (keeleteadlaste, folkloristide ja etnograafide) ühiste konverentside pidamiseks.

Murdeuurimistööd on jätkunud, milleks on antud toetusi Toimkonna ettepanekute ja juhatuse otsuste järele. Vähenevate riiklikkude toetussummade, samal ajal murdeuurimise süvendamise tarbe pärast pöördus juhatus toimkonna ettepanekul ringkirjaga mitmesuguste asutiste ja organisatsioonide poole palvega, et nad määraksid murdestipendiume vastava asutise alasse kuuluvate sõnade ja mõistete ideoloogiliseks kogumiseks. Selle töö viimine seltskondliku toetuse alusele ei ole aga seni andnud tulemusi. (Murdeuurimistööst lähemalt vastavas eriaruandes).

Hõimutöö alal on Seltsi kaudu toimetatud Liivi Hariduseltsile toetust, kuigi vähendatud määral (100 kr. 250 asemel) riiklikkude toetuste suure vähenemise tõttu ja seda enam, et Tallinnas on asutatud Liivi-Eesti Selts, kelle ülesandeks see ka on. Ingeri sõnaraamatu lõpetamiseks on l. a. algul veel viimast abiraha muret-

setud ja antud ühele ingeri üliõpilasele (A. Angere'le). Ka on setu lauluemadele väikesel määral toetusi nõutatud ja antud. Emakeele Seltsi stipendiumiga viibisid l. a. suvel Soomes end täiendamas kaks üliõpilast (Meeta Ots ning Jaan Ots).

Seltsil on olnud esindajaid Feno-Ugria asutises ja esindaja Kultuurkapitali Kirjanduse Sihtkapitali Valitsuses. Tartu kirjandusnädala puhul korraldatud raamatunäitusele keeleteadusliku kirjanduse väljapaneku korraldasid Ak. Emakeele Seltsi juhatase esindajad.

Toetajaliikmeilt on püütud lubatud ja saamata olevaid summasid kätte saada. Suuremaid toetusi on Selts saanud Tartu Ülikoolilt ja Kultuurkapitali Valitsuse osast, kuna harilik riiklik toetus Haridusministeeriumi kaudu on aruandeaastal täiesti saamata jäänud.

Seltsi asjaajamises tuleb nimetada suuri muudatusi koondamise suunas l. a. lõpuks. Nii deponeeris Emakeele Selts oma murdekogud ja arhiivi Tartu Ülikooli poolt loodud Eesti ja Sugu-keelte Arhiivi Laial tän. nr. 34, andes ühtlasi seal kasutamiseks oma sisseseade. Seltsi kirjastusladu anti üle „Noor-Eestile“. Seltsi alaline talitus Lutsu tän. 10 likvideeriti. Nimede-eestistamise talitus otsustati üle viia Toimkonna juhataja kätte. Peale kirjastuslao likvideerimist ja murdearhiivi üleviimist ülejäänud asjaajamise ülesanded on otsustatud uuel aastal ühendada Seltsi murdekogude korraldaja ametiga, — eesti ja sugukeelte arhiivis Lai tän. 34—6 (hoovis).

1930. a. jooksul on juhatus Seltsi vastu võtnud 21 uut liiket (eelm. a. 15). Hääleõiguslike liikmete üldarv on praegu (aastakoosoleku ajal 8. märts. 1931) 57 (eelmisel a. 59).

Juhatause koosseisus läinud aastal pole olnud muudatusi. Juhatase liikmete vahel olid ametid jaotatud järgmiselt: esimees prof. Saareste, abi prof. Mägiste; sekretär üliõp. Trinkman, abi üliõp. Roos; laekahoidja õpet. Nurm, abi õpet. Kask; ametita liige lektor Joh. V. Veski.

E. Trinkman.
AES-i sekretär 1930.

Murdetoimkonna 1930. a. aruanne.

Möödunud aastal jätkus AES-i murdekogumistöö peamiselt kahes suunas: ühelt poolt püüti jätkata ja lõpule viia sõnavaralise materjali kogumist Wiedemanni sõnaraamatu järele, teiselt poolt aga laiendati ja süvendati eelmisel aastal alustatud ideoloogilise aines-liku kogumist.

Seltsi stipendiaatidest on esitanud ainekku 17 murde-kogujat. Neist on 15 stipendiaati kogunud oma materjali 1930. a. suvel, kuna kahe (Aliide Kõrv ja Marta Soo-Puusepp) kogud on pärit peamiselt 1929. a. suvest.

Olgu siin esitatud ülevaade murdekogujaist, kogumispaikadest ja kogutud ainekust. Kogunud on:

1. Arike, Juhan — Vaivarast, sõnavara Wiedemanni järele,
2. Hammermann, Linda — Juurust, sõnavara Wied.'i j.,
3. Hõlpus, Elsa — Kanepist, sõnavara Lisasõnastiku järele,
4. Kõrv, Aliide — Viru-Jaagupist, sõnavara Wied.'i j.,
5. Lepp, Leida — Häädemeestelt, sõnavara merendusalt.
6. Meikop, Kristjan — Tõstamaalt, sõnavara Wied.'i j.,
7. Mihkla, Karl — Tõstamaalt, peamiselt sõnavara Wied.'i

ja Lisas.-u j.,

8. Org, Ilse — Kursist ja Äksist, sõnavara tootlusalt ja Lisas.-u j.,
9. Ots, Meeta — Viru-Jaagupist, sõnavara mesindusalalt ja Wied.'i j.,
10. Remmel, Nikolai — Setust, sõnavara põllundusalalt,
11. Soo-Puusepp, Marta — Hallistest, sõnavara mesindus- ja kalandusalalt ja Wied.'i j.,
12. Soosaar, Salme — Ristilt, sõnavara peamiselt merenduse, kalanduse ja kõlbliste mõistete alalt,
13. Tanning, Salme — Hallistest, sõnavara tootlusalt ja Wied.'i j.,
14. Tikk, Eduard — Tormast, sõnavara mesindusalalt, metsandusalalt ja Wied.'i j. ning Laiuselt, sõnavara Lisas.-u j.,
15. Tomson, Richard — Vigalast, sõnavara abielu ja pulmakommete alalt,
16. Tooms, Mihkel — Saaremaalt, sõnavara merenduse, kalanduse, ilmanduse ja suguelu alalt, Wied.'i ja Lisas.-u j.,
17. Unt-Kann, Leida — sõnavara toitluse ja haiguste alalt, Wied.'i ja Lisas.-u j.

Nagu esitatud ülevaatest selgub, on jätkatud sõnavara küsitlemist Wiedemanni järele üldse 9-st kihelkonnast. Neist kihelkondadest on Hallistes, Juurus, Tormas, Tõstamaal, Valjalas ja Viru-Jaagupis jätkatud eelmiste aastate tööd, Kihelkonnal küsitletud täiendavalt, Rõuges ja Vaivaras aga kogutud teiskordselt.

Üldiselt on Wiedemanni järele kogutud materjalist esitatud möödunud aastal 17917 sõnasedelit. Läbi on küsitletud seejuures 2399 veergu. Lõpetatud on möödunud aastal Wiedemanni järele kogumine esialgselt 4 kihelkonnas: Hallistes, Tormas, Valjalas ja Viru-Jaagupis. Saadud on esialgsel kogumisel ainekku: Valjalast 6989, Tormast 7686, Hallistest 9100 ja Viru-Jaagupist 9835 sedelit.

Wiedemanni järele on seega küsitlemine esialgselt lõpetatud 24-s khk-s, lõpetamata aga veel 6-s khk-s. Neist kuuest khk-st on seni küsitletud Wied.'i järele järgmisel määral: Märjamaalt 92,8%, Ristilt¹ 85%, Karuselt 78%, Tõstamaalt 40,4%, Juurust¹ 39,4% ja Setust 20,5%. Kogu kavatsatud hulgast on seni küsitletud 91,8%.

Edasi on jätkatud ka haruldasemate sõnade kogumist ja jälgimist eesti murretes. Selleks avaldas AES 1930. a. kevadel suurema paljundatud (umbes 5500 sõna sisaldava) lisasõnastiku. Selle najal on kogutud 5269 sõna. Lisaks on jälgitud mütoloogilisi ja etnograafilisi mõisteid, tuletusliiteid, senitundmatuid sõnu j. m.; sel teel on saadud vastavat ainekku 2915 sedelil.

Ka murdetekstide kogumist on jätkatud; kogutud on möödunud aastal kuuldelisi murdetekste 317 lk., fonograafseid 3 rulli.

Teiseks tähtsamaks kogumisviisiks peale sõnastikule küsitluse on olnud ideoloogiline kogumismeetod. Küsitlusvahenditena kasutati siin poolelioleva ideoloogilise sõnastiku käsikirja paljundatud materjale. Kogutud on ideoloogilist ainekku peamiselt põllunduse, merenduse, kalanduse, laevanduse, metsanduse, mesinduse, toitluse ja kõlbluse alalt. Ideoloogiliselt on kogunud ainekku 13 stipendiaati. Saadud on sel teel 10581 sõnasedelit.

Üldse on möödunud aasta jooksul AES-i murdearhiiv täienenud seega 36682 sedeli võrra (eelm. a. 25800).

¹ Juurust ja Ristilt on ka ainekku kogu Wiedemanni ulatuses kogutud, kuid seni stipendiaatide poolt loovutamata.

Edasi on jätkunud ka murdekogude sisemine korraldustöö. Töötanud on sel alal üliõp. R. Tomson ja üliõp. L. Hammermann.

Kulusid on Murdetoimkonnal aasta-aruande järele olnud kr. 3358,02; sellest summast on kulunud stipendiumideks kr. 2100,50, lisasõnastiku kuludeks kr. 329,60, kogude korraldamiseks kr. 625,45, materjalide muretsemiseks kr. 291,13 ja muuks kr. 11,34.

Murdetoimkond koosnes 5 liikmest. Toimkonna juhatajaks oli A. Saareste, abijuhatajaks J. Mägiste ja sekretäriks A. Kask; ametita liikmeteks: F. Leinbock ja G. Ränk. Toimkonna tööle on olnud suurel määral kasuks, et Toimkonna tegevusest on aktiivselt osa võtnud ka meie etnograafid.

Möödunud aastal on Toimkond üldse pidanud 8 koosolekut, neist 5 üld- ja 3 juhatause koosolekut. Harutletud on neil koosolekuil mitmesuguseid Toimkonna tegevusse puutuvaid küsimusi. Toimkonna tegelik töö, nagu murdetööde hindamine, stipendiaatidele juhiste andmine j. m. on aga lasunud peamiselt Toimkonna juhataja õul.

Üldiselt võib Toimkond möödunud aasta tööga rahul olla.

A. Kask.

AES-i Murdetoimkonna sekretär.

Nimede-eestistamise Toimkonna aruanne 1930. a. kohta.

1. Toimkonnas olid möödunud aastal: Joh. Aavik, J. Ainelo, G. Ränk, E. Sitska ja J. V. Veski. Toimkonna juhatajaks oli J. Ainelo, sekretäriks E. Sitska.

2. Toimkond pidas läinud aastal 3 koosolekut, kus arutati ning otsustati kümmekond küsimusi.

3. Läinud aastal Toimkonna tegevus siirdus nimede-eestistamise õhutuse ning selgitamise jätkamisele. Selleks organiseeriti a) mitmekordset sõnavõttu ajalehis („Päevaleht“, „Postimees“, „Nool“, „Meie Hää“ ja teised), ajakirjus („Üliõpilasleht“, „Kaitse Kodu“); b) sõnavõttu mitmesuguseil koosolekuil (on esinenud J. Aavik, J. Ainelo, E. Sitska, A. Vaigla, H. Visnapuu ja teised). — Nimede-eestistamise õhutamiseks üliõpilaskonnas endiste aastate eeskujul kujundati jällegi akadeemiliste organisatsioonide vaheline Akadeemiline Nimede-eestistamise Toimkond (juhataja Raielo), kes korraldas üldise nimede-eestistamise 1. mai puhul, millest osa võttis kümmekond isikut. — Tegevust laiendati ning toimkonna ettepanekul on ÜENÜ võtnud oma tegevuskavva ka nimede-eestistamise, eriti selle propageerimise. Ses küsimuses käis Toimkonna sekretär E. Sitska ÜENÜ kongressil sügisel Tallinnas refereerimas. On astunud kontakti ka koha peal ÜENÜ osakonnaga. Samuti on õhutatud seda küsimust kaitseleitud. „Kaitse Kodu“ tellis Toimkonnalt õhutuskirjutise ja avaldas selle juubelinumbris (autoriks oli A. Vaigla). — Arutati pikemalt oma häälekandja küsimust ning leiti otstarbekohaseks, et tuleb võimalust mööda kasutada seks kõiki ajalehti ja ajakirju propaganda otstarbel. Aga et need alati ei taha ruumi anda, siis tuleb võimaluse puhul ühes Eesti Rahvusluse Ühinguga asuda oma häälekandja väljaandmisele.

4. Büroo, mis Akad. Emakeele Seltsi poolt ülal peeti, suleti aasta lõpul majanduslikkudel põhjustel.

Büroo on andnud nii suulist kui kirjalikku nõu umbes 70 puhul.

Sise- ja Kohtuministeeriumi all nimemuutmise kulud on kallinenud paari krooni võrra (umbes 7 kr. 50 s. endise 4—5 kr. asemel). Selle hinna alandamiseks on otsustatud samme astuda. Siseministeeriumi all aga on avanenud võimalus edaspidiseks tegevuse laiendamiseks ministeeriumile alluvate asutiste kaudu. Tuleb püüda jõuda üldisele nime-eestistamisele, nagu see toimus Petserimaal.

**Nimede-eestist. Toimkonna
juhataja.**

Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid.

Koosolek 5. oktoobril 1930.

Ettekandes annab prof. A. Saareste ülevaate *Wanradt-Köll'i katekismuse keelest*, mille idamurdeliste tunnuste enamuse järele ilmneb selle keele idaline, eriti kirde-eestilise päritolu (vt. EK 1930, 4—5, lkd. 73—96).

Ettekande puhul võtab üksikasjaliselt sõna prof. J. Mägiste, kes ei saa nõus olla kõigi ettekandes esitatud seisukohtadega. Sõnavõtja tähendab, et temal on „Virittäjä's“ ilmumas sama Wanradt-Köll'i katekismuse kohta kirjutis, milles on jõutud viimase murdealuse suhtes hoopis erinevale otsusele, nimelt, et see katekismus põhjeneb lääne-eesti murdel. Selle seisukoha kaitseks esitab kõneleja rea asjaolusid, rõhutades eriti neid murdejooni, mis pole erilisidalsed, vaid on võinud olla tol ajal maksvad kogu põhja-eestis ja nüüdki kuskil kitsal murdealal esinevad vanematena, algsoomest juba pärandunud hääliknähtustena ja keelekujudena. Samuti esineb kõneleja arvates tekstis jooni, mis on hilisläänelised.

Prof. Saareste vastab, et on olemas muidugi osa sääraseid kirde-eestilisi jooni, mis varemalt (XVI s.) olid üldpõhja-eestilised, kuid osa on siiski vanu kirde-eestilisi erijooni.

Koosolek 26. oktoobril 1930.

Üliõp. Juhan Libe ettekandes *Kiirkirja küsimusest Eestis* soovitab selle küsimuse korraldamisel tegevuse ühtlustamist ja kahetseb vastava eriorganisatsiooni puudumist meil.

Ettekandja annab ülevaate kiirkirja ajaloolisest arengust, selgitab kiirkirja põhimõtteid ning selle tähtsamaid süsteeme, mis on maksvusel inglise, prantsuse ja saksa keeles kooskõlas nende keele iseloomuga, tutvustab siis Eestis ilmunud õpperaamatuid ja neis maksvaid põhimõtteid, kusjuures ilmneb laenatud süsteemide suurem või väikesem ebaotstarbekohasus, peamiselt küll saksa ja eesti keele iseloomu erinevuse tõttu. (Nii näit. on saksa keeles vokaale 35%, konsonante 65%, eesti keeles aga vokaale 45%, konsonante 55%; samuti on saksas kinnisi silpe üle 82%, eestis aga lahtisi kaks korda enam kui kinnisi.) Häälikute, silpide ja sõnade sagedus on tarvis kindlaks teha, enne kui kiirkirja süsteem luua. Meil on näit. kirjutusmasinadki samuti saksa keele kohaselt ehitatud, nii et meie sagedasti esinevad häälikud on kõrvalises, haruldasemad tähed aga väga soodsas kohas. Mingi autoriteetne asutis peaks meie masina-

vabrikutele ettepaneku tegema, kirjutusmasinaid eesti keele iseäraldustele kohandada. Ka keeleõpetustes (muulastele) eksitakse sellega, et antakse hulk sõnu, mis harva esinevad, kuna sagedased sõnad tihti puuduvad. Siingi on tarvis eesti keele kohta statistikat.

Eesti kiirkiri vajab kohandamist ja süsteemi ühtlustamist. Kõneleja arvates peaks AES oma peale võtma kiirkirja propageerimise meil. Opperamaatuid on, kuid need on eesti keelele kohandamatud. Asja elustamiseks tuleks moodustada vastav komisjon kindla tegevuskavaga.

Prof. Saareste: Teaduslik alus eesti kiirkirja loomisel on kahtlemata tarvilik. Meil on juba häälikute statistikat tehtud, kuid teadusliku transkriptsiooni põhjal; seda oleks nüüd tarvis teha ka kirjakeele ortograafia alusel. Sõnavara statistikat on seni tehtud ilukirjanduslike autorite kohta. AES võiks siin küll eesti kiirkirja süsteemi loomiseks ette võtta tarvilikke uuringuid eesti keele iseloomu kindlaksmääramise teel (näit. kinniste ja lahtiste silpide, suffiksate, konsonantühendite, diftongite jne. statistikat), kuid kiirkirja enese propageerimine ei ole teadusliku organisatsiooni ülesanne.

Eesti kiirkirja korraldamiseks komisjoni moodustamise jätab üldkoosolek juhatuse hoolde.

Koosolek 2. novembril 1930.

Esimeses ettekandes *Eesti mõjustusist ida-soome murdeis* tutvustab prof. J. Mägiste laenude liikumist eesti ja soome vahel üksikuil ajajärkudel ning arvustab tähtsamaid uurimusi sel alal, kus on püsinud seni peamiselt H. Ojansuu' seisukohad. Edasi valgustatakse ettekandes iseloomulikke alasid, kust laenud võetud, ning esitatakse üksikute soome saarte ja kihelkondade kaupa rohkeid näiteid, mis annavad hulga lisandusi Ojansuu' uurimustele, kuigi jätkuv vaatlus on siin veel tarviline. (Ettekanne ilmub edaspidi.)

Laenamise viiside kohta vahetab kõneleja mõtteid prof. Saareste'ga.

Teises ettekandes *Potermann*'ist käsitleb dr. O. Looorits laevahaldja, laeva kaitsevaimu küsimust, eriti tema nimetuse esindust ja algupäravõimalusi. *Potermann*'i on peetud hiliseks germaani laensõnaks (vt. EK 1922, 1, A. Saareste). Kõneleja peab võimalikuks päritolu Hollandist, mille käes oli kaua aega meredevalitsus. Küsimuse lõplikuks lahendamiseks, kas sõna on hansa või hollandi algupära, soovifatakse kasutada ajaloolaste abi ning asuda laiemale kultuuriloolisele pinnale, uurides meie laevanduse ajaloolist arengut ning praegust laevameeste keelt.

Dots. H. Sepp valgustab laevanduse seisukorda mitme viimase sajandi jooksul.

Prof. Saareste nimetab, et häälikulisi hollandi jälgi ses sõnas ei ole.

Koosolek 23. novembril 1930.

Seltsi sekretär E. Trinkman teeb koosolekule teatavaks semestri jooksul vastuvõetud uute liikmete nimestiku.

Ettekandes puudutab üliõp. A. Reisman üht osa Sámuel Gyarmathi' teosest *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*, mis käsitleb ungari keele sugulust teiste soome sugu keeltega ja mis

sisaldab võrdlusi ka eesti keelega. Esitatakse terve rida kõnesoleva uurija poolt pakutud võrdlusjoooni, millest suur osa oma maksvust ei ole kaotanud käesolevalgi ajal. Eraldades senise keeleteaduse poolt õigekstunnustatud Gyarmathi' vaatekohti ekslikest oletustest, leiab kõneleja, et teda ühes eelkäija Sajnovics'iga võib õigusega nimetada meie võrdleva, ajaloolise keeleteaduse loojaks, sest just tema nagu Sajnovics'ki rõhutas juba, et suguluse määramisel on tähtsam keele grammatiline struktuur kui üksikute sõnade geneetiline vastavus.

Üliõp. O. Kukkur nimetab juhtumeid (näit. armeenia-mustlaste ja inglis-mustlaste keeled), kus sõnavara on mõlemal keelel algupärane, kuid grammatiline süsteem on laenatud.

Prof. Mägi ste peab sääraseid juhtumeid erandiks. Näit. on liivis laenatud küll sõnu lätist, kuid keele ehitus on püsinud.

Üliõp. Reisman: Üksikud sõnad laenatakse kergeimalt, juba raskem on laenata lause-konstruksioone, aga vormilised tunnused leiavad laenamist alles kõige viimastena. Häälikulisi kokkusattumusi on kõige kaugemaiski keeltes leida, ilma et seal oleks mingit sugulust.

Koosolek 15. veebruaril 1931.

Esimeses ettekandes annab mag. P. Ariste ülevaate *Rootsi mõjust vartimas eesti kirjakeeles* (vt. EK s. a. lkd. 1—11).

Teises ettekandes *Eesti deklinatsioonist* käsitleb õpet. A. Vaigla nimetatud küsimust eesti keele metoodika seisukohalt, esitades praegu maksvatele deklinatsiooniliigitustele lisaks ühe uue liigitussüsteemi, mis kõneleja arvates oleks õpetamisel praktilisem kui Veski, Aaviku ja Muugi omad.

Veski viiedeklinatsioonilisel süsteemil on see puudus, et käändelõppude suhtes pole liikidel kindlat vahet, sest samad käändelõpud korduvad (ainsuse osastava ja mitmuse omastava lõpud), kuna liigituse aluseks on (omastava ja osastava käände) silpide arv (ja välitus). Nii pole I ja II liigi käändelõppudes erinevust, IV liigis esineb see aga ühes ja samas käändkonnas. Kahesilbilised on ikkagi laiali kolmes käändkonnas ja erandeid on ikkagi olemas. *-ne-* ja *-us-* lõpulisel esinevad kahes kohas.

Aaviku kuuedeklinatsioonilises süsteemis samuti korduvad käändelõpud. Nii on III-ndal liigil samad lõpud mis V-ndal. Kahesilbilised esinevad viies liigis. Erandrühmi on kolm.

Muugil (*Keeleõpetuse* teises trükkis) on seitse deklinatsiooni, kusjuures liigituse aluseks on võetud silpide arv, astmevaheldus ja välitus. Siin on halb, et jagamise alus pole sama. Lõpud korduvad vahel 3—4 korda (VI ja II liik on ühendatavad, kui ei taheta astmevaheldust pidada nii tähtsaks, et sellepärast eraldada; samuti langevad kokku VII ja IV). Kahesilbilised esinevad kuus korda. Erandrühmi on siiski olemas, kuigi on 7 deklinatsiooni. Silpide arvuga pole võidetud midagi.

Metoodika seisukohalt on tähtis ainult, kuidas oleks kõige kergem ja praktilisem deklinatsioon õpetada. Omal ajal on Einer võtnud liigituse aluseks käändelõpud (ains. omastava ja mitmuse osastava) ning saanud neli deklinatsiooni. Kõneleja on küsimuse läbitöötamisel sama teed kätes saanud ka 4 deklinatsiooni, kusjuures on siiski lõppude suhtes osutunud paratamatuks üks erandrühm.

Referendi liigituse kava oleks peajoonetes järgmine:

1. Äinsuse osastava lõpp *-d*, mitmuse tunnus *-de*.
*puu-, vôi-, tuli-*käändkond.
2. Äinsuse osastav lõputa, mitmuse tunnus *-de*.
*kala-, pada-*käändkond.
3. Äinsuse osastava lõpp *-t*, mitmuse tunnus *-de*.
*summa-, aken-*käändkond.
4. Äinsuse osastava lõpp *-t*, mitmuse tunnus *-te*.
madal-, murre-, virulane-, teine- (keel-) käändkond.

Märkusi: a) esimese liigi kohta: kahesilb. *tuli* on ka mujal erandjuhna; b) teise liigi kohta: siin on liidetud Muugi II ja VI käändkond ilma *keel-*liigita; c) kolmanda liigi kohta: siia on sunnitud toodud ka *aken-*tüüp, mille tagajärjel mitmuse osastavas kahjuks pole ühtlust; d) neljanda liigi kohta: siin on kõige komplitseeritum koosseis — neli liiki sõnu, silpide arvu poolest mitmesuguseid, astmevahelduslikke, liitelisi jne.

Kõneleja arvates pole silpide arv keeleõpetuses kõige olulisem, vaid tähtis on, et iga käändelõpu selgitaksime klassis ühe korra ja seelega lühema ajaga kui Muugi liigituse juures, kus lõpud korduvad ja nõuavad palju aega. Nii tuleb M'i süsteemi juures peakäänded enne läbi töötada. Uue esitatud liigituse juures muutuks see üleearuseks, kuna alaliigituses on alati võimalik anda lisatunnuseid ja alatunnuseid, nii et õppija oskab ka tundmatut sõna paigutada õigesse liiki.

Kõneleja selgitab tunnuste tundmise ja õpetamise küsimust oma detailselt väljatöötatud tabeli abil. Soovitab kaaluda küsimust, kas ei tuleks õigekeelsuse õpetamist keskkooli alamal astmel muuta lihtsamaks, mis teeks ülemineku algkoolist keskkooli loomulikumaks. Praegu algkoolis süstemaatilist deklinatsioonitõpetust ei ole, keskkoolis omandab see aga järsku keerulise iseloomu.

Üliõp. V. Poissman: Liigitamise ainus otstarve on teha kergemaks õppimist, et õpilasel oleks võimalik määrata põhikäändeid. Referendi järele aga on enne põhikäänded selged, mis ju siis liigituse üleearuseks teeb. Pealegi on see eesti keeles nii keeruline, et võiks tõusta küsimus, kas ei oleks võimalik korraldada meie keeleõpetust koguni ilma keerulise liigituskavata.

Õpet. J. Ainele tervitab püüdu tuua liigitusse lihtsust. Liikide arv on seni olnud suur, näit. Hermannil umbes 130, Aavik'ul 6 ja Muugil 7 (õieti 5 + 2 erandjuhna). Nom. ja gen. järele eestis ei saa sõnu määrata; gen. ja partitiivi järele seda tehakse enamasti. Ei saa arvestamata jätta siin ka mitmuse osastavat. Veski liigituse aluseks on mitte ainult silpide arv, vaid ka väle. Neist ei saa mööda minna. Sellepärast tuleb kahesilbilisi käsitleda mitmes kohas. Alates mitmesilbilistega, liikudes ühesilbiliste poole, on võimalik näidata esialgu puhtaid lõppe. (Võiks küll kokku tõmmata Veski juures I ja II liigi). Vaigla lähtub ühesilbilistest, andes uued rühmad. Jääb aga ikka sõnu, mida kuhugi ei saa panna (*kurat, akord, rēkord*). Kõneleja ise on proovinud Einerit, Muuki ja Aavikut, kuid on jäänud kindlaks Veski juurde. Nende kõigiga võib ülemais klassis töötada edukalt, kuid alamais klassis on see väga raske. Alamais klassis on soovitatav luua süsteem t ü ü p s õ n a alusel ja nende järele liigitada. Õpetaja enese osa on ka mõõduandev meetodi asjus, sellest siis eriarvamusi. Edasijõudmine oleneb sellest, kuidas õpilane suudab omandada vastavat tüüpsõna. Meil peaks iga õpilane oskama raskeid sõnu OS-ust leida.

Õpet. Vaigla selgitab, et tema süsteemi puhul Muugi II ja VI liik langevad kokku. Kui astmevaheldus kätte õpitud, on asjata siin vahet teha. Samuti kaovad Muugi IV ja VII liik. *-ne* ja *-us* sõnad võib paigutada teiste alla, eri deklinatsiooni luua ei ole soovitav. Veskil on ka I ja II peaaegu samad. Vastandina Veskile kõneleja eelistab siiski süsteemi, kus alatakse ühesilbilistega, sest neid on vähe, võõrsõnu samuti. Lühemal on nii siis piir kitsam. Lühemate kasuks räägib veel ainsuse osastava ja mitmuse omastava kuju, kus on tarvis teada, millal esineb *-t* või *-d* resp. *-te* või *-de*. Sõnad, kus esinevad *d'*lised lõpud, on vähemuses. Kui sõna selt alalt pole, järelikult peab tal olema *-te* (*-t*). Lõpuks tähendab kõneleja, et tema liigituskava on tegelikus elus veel proovimata.

Õpet. Ainelo: Kui astmevaheldus on tuttav, siis on soovitavgi niisuguste sõnadega alustada. Keskkoolis tuleks viia osa grammatika kursust kõrgemale. Praegu on terve etümoloogia kursus I klassis, kuid kõrgemas osas võib ühe tunniga enam saavutada kui alamas klassis kümne tunniga.

Korraline peakoosolek 8. märtsil 1931.

Osavõtjaid registreeritud 32 liiget. Juhatab esimees prof. A. Saareste, protokollib sekretär üliõp. E. Trinkman.

Aastakoosoleku avab sissejuhatavate sõnadega Seltsi esimees prof. A. Saareste.

Hr. E. Muugi ettekande *Kuivõrd on võimalik käsitleda keeleajalugu keskkoolis* esitab referendi mitteilmumise tõttu üliõp. Ed. Roos (vt. EK s. a., lk. 12—14). Läbirääkimised ettekande kohta lükatakse edasi järgmiseks koosolekuks.

Aastaruannetena esitatakse: Seltsi ja Juhatusetegevuse üldaruanne, Murdetoimkonna, ajakirja „Eesti Keele“ ja Nimeedeestistamise Toimkonna aruanne (vt. EK s. a. lk. 25—31). Majandusaruande esitab laekahoidja õpet. E. Nurm, millest selgub, et rahalise osa järele 31. detsembril 1930 oli bilanss 7075 kr. 18 senti. Revisjonitoimkonna juhataja õpet. J. Ainelo aruannet esitades teatab, et asjaajamise revideerimisel puudusi ei ole konstateeritud.

Kõik aruanded kinnitatakse esitatud kujul.

1931. aasta eelarve esitab laekahoidja hr. Nurm. Eelarve, mis tasakaalus 11 071 kr. 50 s., võetakse vastu juhatusetegevuse poolt esitatud kujul.

Juhatusetegevuse valitakse 1931. aastaks: esimeheks prof. A. Saareste, liikmeteks: lektor Joh. V. Veski, prof. J. Mägiste, õpet. A. Kask, üliõp. E. Trinkman, õpet. E. Nurm ja mag. P. Ariste. Juhatuseliikmete asemikkudeks: üliõp. Ed. Roos, õpet. A. Vaigla ja õpet. V. Alto.

Revisjoni-toimkonda valitakse tegevliikmeid õpet. J. Ainelo ja õpet. E. Schönberg, toetajaliikmeid adv. O. Rütli. Asemikkudeks tegevliikmeid õpet. J. Tõlp ja toetajaliikmeid hr. M. Jänes. „Eesti Keele“ toimetusse valitakse peatoimetajaks prof. A. Saareste, liikmeteks: lektor Joh. V. Veski ja õpet. A. Kask; asemikkudeks: prof. J. Mägiste ja mag. J. Aavik.

Murdetoimkonda valitakse juhatajaks prof. A. Saareste, liikmeteks: prof. J. Mägiste, õpet. A. Kask, mag. F. Leinbock ja üliõp. G. Ränk. Asemikkudeks: mag. P. Ariste ja õpet. K. Mihkla.

Nimedé-eestistamise Toimkonda valitakse endised tagasi ühel häälel: õpet. J. Ainelõ, mag. J. Aavik, lekt. Joh. V. Veski, üliõp. E. Sitska ja üliõp. G. Ränk; asemikkudeks: üliõp. Ed. Roos, prof. J. Mägist ja hr. P. Voolaine.

Juhatuse ettepanekul määratakse Seltsi eluaegse liikme maksuks 20 kr.

E. T. E.

Kroonika.

Murdeuurimise korraldusest Ungaris.

Ungari murrete uurimine pakub keeleuurijaile mitmekesiseid töövõimalusi, eriti moodsate uurimismeetodite seisukohalt. Ungari murrete vastu on ka teadlikku huvi tuntud juba XVI—XVII sajandist saadik. Ungari keeleuenduse ning romantismi ajajärgul, XVIII—XIX sajandil, saadakse aga murdeuurimise tähtsusest eriti teadlikuks. Ungari Teaduste Akadeemia avaldab a. 1838 *Magyar Tájéztár*'i (Ungari murdesõnastiku) ja a. 1843 esitab Ferenc Toldy Akadeemia istangule *Ungari Dialektoloogia*. Alatud tööle annab uut ergutust Pál Hunfalvy, asutades a. 1856 kuukirja *Magyar Nyelvészet* (Ungari keeleteadus), millest ongi arenenud praegune *Nyelvtudományi Közlemények* (Keeleteaduslikud teatised). Need mõlemad, eriti aga a. 1870. asutatud *Magyar Nyelvőr* (Ungari keelevalvur) pühendasid end juba spetsiaalselt murrete ja üldse rahva vaimuvara kogumisele. Selle tööjärgu viljana sündiski praegu küll juba vananenud, kuid omal ajal reed rajav József Balassa teos *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* (Ungari murrete jaotus ja karakteristika), 1891.

Vanemad murdeuurimised olid sihitud ühekülgselt häälikuõpiliste nähtuste selgitamisele. Tänuulikumaid murdealasid olid siin székely'ite ning palóc'ite maad Transsilvaanias ja Põhja-Ungaris. Mõlemad murded ongi võib-olla kõige paremini uuritud. Székely'ite maal algas eeskätt fonetiliselt uurimisi Szegedi ülikooli praegune ungari keele professor Antal Horger. Ta on praegu ungari murrete usaldatavamaid tundjaid.

XX sajandi alguni ilmunud leksikaalseis kogudes — *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* (Ungari keeleajalooline sõnastik), 1889; *Magyar Oklevélszótár* (Ungari ürikute sõnastik), 1902—04 — ja keelemälestiste väljaandeis, millest tähtsaim *Nyelvemléktár* (Keelemälestiste kogu), leidub rikkalikku materjali murrete keeleajaloolise uurimise jaoks. Ühendavaks lüliks, kus on kasutatud kuni a. 1901 ilmunud materjal, on siin Akadeemia väljaandel ilmunud József Szinyei uus kriitiline teos *Magyar Tájéztár* (Ungari murdesõnastik), 1893—1901. Kuid seegi ei ole kahjuks täiuslik. Põhjalikumalt ammutatud murdematerjali pakub praegu Gombocz'i ja Melich'i toimetusel ja Akadeemia väljaandel ilmuv *Magyar Etymologiai Szótár* (Lexicon Critico-Etymologicum Linguae Hungaricae), seni I—X vihk, 1914—1930. Kuid murdeuurimine oli vanasti n. ü. *ancilla philologiae*. A. 1901 teeb prof. Gyula Zolnai Teaduste Akadeemia ettepaneku asuda rahvakeele süstemaatilisele uurimisele. Ühekülgselt fonetiseeriva suuna ning diletantlikkuse vastu võideldes nõuab XX sajandi algul Lajos Erdélyi rahvakeele kõigi iseloo-

mustavate joonte täpset piiritlust, sõnavara põhjalikku ja süstemaatilist kogumist ning uute keelekaartide valmistamist. A. 1904 asutatud *Magyar Nyelvtudományi Társaság* (Ungari keeleteaduse selts), kelle ajakiri *Magyar Nyelv* (Ungari keel) ilmub Gombocz'i ja Melich'i toimetusel, tunnustab põhikirja esimeses punktis oma tähtsaimaks ülesandeks murdeuurimise edendamise ning moodustab selleks a. 1905 vastava toimkonna. Samal aastal *Magyar Nyelv*'is ilmunud artiklis loetleb Erdélyi rea uurimatuid murdealasid ning asub seltsi ülesandel uurima székely'ite, csángó'de (Moldau ungarlaste), Lääne-Ungari ja palóc'ite murdeid ning selgitama nende geneetilisi vahekordi.

Töö võttis uut hoogu. Kui Ungaris murdeuurimine on siiski tagaplaanile jäänud, võib selle põhjuseks pidada asjaolu, et ungari keele murded ei osuta suuremat erinevust ühiskeelest. Prof. Horger arvab, oma kogemustele tugedes, et ungari keeleala täpset jaotust murdeisse on peaaegu võimata teostada, rahva sisekolonisatsioonini ning aegade kestel aset leidnud asundus-muutmiste tõttu. Kogu ungari maa-alal võib konstateerida ainult üksikute fenomenide levimist.

Suurtest celtöödest hoolimata on ungari murdeuurimine siiski puudulik. Et mitmepoolsed kavatsused ei ole leidnud teostamist, selle põhjuseks arvame peale eelmainitud keele ühtluse asjaolu, et kool, eriti ülikool pole küllaldaselt huvi tundnud ungari murrete vastu. Seda väidab ka Erdélyi (vt. *Magyarnyelvi Tanulmányok* II, 1929). Ülikoolide tegevus sel alal, eriti Budapestis, jätab kahtlemata palju soovida, mille põhjuseks on pealinna eraldumine maast ning võrdleva keeleteaduse ning keeleajaloo uurimise nihkumine esirinda. Pedagoogiumi, s. o. kõrgema algkooliõpetajate instituudi professorina alustab Erdélyi paari aastakümne eest murdematerjali kogumist ning keelekaartide valmistamist. Uuemal ajal võib aga eriti provintsi-ülikoolides sel alal märgata suuremat elevust. Szegedi ülikooli juures hiljuti asutatud *Alföldkultató Bizottság*'i (Alföldi uurimistoiimikond), Szegedi ülikooli ning siia ületöödud Pedagoogiumi tegevusest prof. Horgeri ja Erdélyi juhatusel võiks loota palju. Radikaalsemaid algatusi on märgata ka Debrecenis.

Magyar Nyelvtudományi Társaság tegi a. 1917 prof. Horgerile ülesandeks koostada ungari murretest sünteetiline teos, mis vastaks seltsi põhikirjale. Maailmasõda ja majanduslikud raskused on kahjuks seni teose ilmumist takistanud. Kuid materjal on ammu koos ning paari aastaga võib loota käsikirja trükkandmist. Horgeri *A magyar nyelvjárások* (Ungari murded) kavatakse avaldada *Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve* (Ungari keeleteaduse käsiraamatu) IX köitena.

Teisel soome-ugri hariduskongressil Tallinnas a. 1924 peetud ettekandes (*Suomalais-ugrilaisen kansa- ja kielitieteen saavutukset ja tehtävät*) on prof. E. N. Setälä tabavalt kokku võtnud need küsimused, mis ungari murdeuurimise alal on põlevamaid, s. o.: tarvitlik oleks mõne ungari murde põhjalik, moodsale keeleajaloolisele uurimismeetodile vastav monograafia, samuti keeleajalooline kokkuvõte kõigist ungari murretest (Vt. *Soome-Ugri II Hariduskongress*, Tallinnas, 1924, lk. 36—52).

Setälä arvamusega liitub veel teine omapärane nähtus: Ungaris leiduvate saksa murrete kirjeldus ja keeleajalooline käsitus on palju täielikum ungari murrete omast. Peab aga siiski arvesse võtma, et saksa keele häälikuajalugu on olulistest joontes juba sel-

gitatud, kuna ungari keele kohta on vastavad uurimised alles teoksil. Edasi peab silmas pidama, et Hunfalvy, Budenz, Szinnyei olid eeskätt soome-ugristid ning määrasid ungari keeleteaduse suuna poolks sajandiks. Sellevastu ungari ülikoolide germanistidele oli murdeuurimine kerge ning tänuolik tööala. Hiljuti sündis omapärane nähtus: saksa murrete vilunud uurija prof. Richárd Huss (Debrecen) võttis oma ülesandeks ungari murdeuurimise juhtimise. Kui tema ning ta mõtteosaliste kavatsused õnnestuvad, on loota uut tõusu ungari murdeuurimise alal. Prof. Huss mõtleb nimelt asuda ungari keeleastlase koostamisele (vt. kirjutist *Magyar Nyelvatlasz*, Debreceni Szemle III, 1929 ning prof. Hussi *Üleskutset ungari keele asjus*, *ibid.*). Keeleastlase mõtet pooldab soojalt Erdélyi (vt. *Magyar Nyelvatlasz*, Egyetemes Philologiai Közlöny IV—VII, 1929).

Päevakorrale on siis võetud uute kaartide ning üldise keeleastlase valmistamine. Seda nõuab Erdélyi juba aastakümneid. Balassa murdekaardi ilmumisele on peagi möödumas neljas rahvalugemine. Vahepeal on aset leidnud Ungari tükeldamine. Moodne kultuur hävitab kiirelt rahvakeelt. Võõra valitsuse alla on sattunud huvitavamad murdealad, kus aga vägivaldsed ümberrahvustamispuüded mõjuvad hävitavalt. Oleks hädapärast tarvilik olnud koostada ungari keeleala ning murrete kaart a. 1910 andmete põhjal, et jäädvustada olud enne riigi lõhkumist. Uute kaartide valmistamisega tegi juba prof. Horger katset ning eriti prof. Erdélyi, viimane Pedagoogiumi *Almanach*'is 1915/16. Erdélyi püüdis kasutada moodsaate põhimõtete (oreograafia, hüdrograafia) juurdetõmbamist ja uuemate statistiliste andmete näitlikkust ning püüdis selles sihis tööle rakendada ka oma õpilasi. Võib ju ungari murdeuurimistöö soigusoleku põhjuseks pidada ka vastava ettevalmistusega tööjõudude puudumist. Huvitav on igatahes märkida, et ungari koolides maksvas õppekavas on murdekaartide soetamine juba ammugi ette nähtud. Mis aga praegugi veel puuduvad, need on kaardid ise.

Kokku võttes tuleb tähendada, et prof. Horgeri teose ilmumisele ning prof. Hussi keeleastlase valmistamisele pannakse suuri lootusi. Mõlemat ettevõtet takistavad kahjuks ainelised raskused. Sellest hoolimata on siiski juba Wrede-Wenker'i kooli vaimus koostatava ungari keeleastlase materjali korjamine ning muud tehnilised eeltööd käimas. Ka üliõpilasi on rohkem sellesse tööpiirkonda tõmmatud. Prof. Hussilt neil päevil saadud teadete põhjal võib loota, et kaua kestnud vaevarikas töö hakkab varsti vilja kandma. Ungari keeleastlase küsimusest refereerib prof. Huss lähemalt ajakirjas *Theutonista*, 1930. Kas ei oleks tulus, kui soome, eesti ja ungari murdeuurijad omavahel lähemasse kontakti astuksid, nagu seda prof. Setälä soovitas? Ungari murdeuurimine ootab nähtavasti tõuget väljastpoolt: Soome ja Eesti murdeuurimise korraldus võib siin abiks ning eeskujuks olla.

Lõpuks olgu tähendatud, et ungari murdeuurimistööde ja rahva vaimuvara trükitud kogude kohta pakub tarvilikku bibliograafiat Zsigmond Simonyi *A magyar nyelv* (ilmunud ka saksa keeles, tiitliga *Die ungarische Sprache*) ja Lajos Erdélyi *Nyelvjárársaink tanulmányozásához* (Meie murrete uurimisest), ajakirjas *Nyelvőr*, 1903. Erdélyi toonitab murdeuurimise tähtsust soomeugri võrdleva keeleteaduse vaatekohalt ning soovib eeskujuks Soomes tarvitusele võetud uurimisviise.

Elemér Virányi.

Algkodu-küsimus.

Lisaks senistele rahvaste algkodu-küsimuse lahendusviisidele, kus on kasutatud peamiselt kohanimede ja laensõnade kombinatsioone, ühendatult etnoloogia, antropoloogia, arheoloogia ja taimegeograafia enam-vähem kindlakujuliste tõsiasiadega, esitab prof. E. Lewy (Berliin) ajakirjas KZ 58 (Zeitsch. f. vergl. Sprachforschung) uue võimaluse, kus tema arvates võib saavutada umbes sama tõepäraseid tagajärgi põhimõtte kaudu, mis järgneb üksiku keele enese üldehitsest. Kui näit. soome-ugri keeleteaduses on juba võimalik teatava usutavusega rekonstrueerida ühist algkeelt, kui siis ka eristada selle algkeele erilised, ainult temale iseloomulikud erijooned ning sellest seisukohast võrrelda kõiki siia kuuluvaid tänapäeva soome-ugri keeli, siis ei ole prof. L.'i arvamuse põhjal see ilma sügavama põhjusega lihtne sattuimus, kui tšeremissi keel, mis hoolimata rohkearvulisist türgi laenudest on säilitanud need soome-ugri tüüpilised algelemendid kõige usavamalt, asub praegugi kõige lähemal sellele keeleajaloolaste ja arheoloogide poolt oletatud soome-ugri algkodule. Enamik soome-ugri keeli aga, mis on eemaldunud sellest oletatavast lähtepunktist, näivad aja jooksul olevat muutnud ka oma algupärase keelestruktuuri, ja nimelt säärasel viisil, et nad on kohandanud ta keelte, mille lähedusse nad hiljem sattusid. Neist tähelepanekuist, arvab L., võidavat järeldada, et kui hõimurahvad suurel maa-alal valguvad laiali, siis eristuvad nad oma hõimu algtüübist, selle järele 1) kuivõrd nad sulavad võorkeelte ollustega, mida nimetatakse keelte 'segunemiseks' ('Sprachmischung'); 2) kuivõrd nad teisi rahvaid jäljendavad, mida nimetame 'laenamiseks'; 3) kuivõrd nad ise oma algupärasest tüüpi edasi arendavad. Ja ainult seal, kus see tüüp on säilinud kõige täiuslikumal kujul, võib otsida vastava hõimu algkodu. Edasi näidatakse, et ka indo-euroopa keelte seas on niisuguseid, mis kõige puhtamalt on säilitanud algtüübi, mida iseloomustab eriti haruldaselt painduv võime ('Formvariation') väljendada sama siseimist vormi mitmekesiste välistunnuste kaudu (vrd. näit. käändelõppude liigitust genus'ele ja numerus'ele vastavalt, missugune põhimõte on teatavasti võhivõõras soome-ugri keeltele). Seda algtüüpi on käesoleva ajani kõige laiaulatuslikumalt säilitanud balti-slaavi rahvad, sakslased, rumeenlased, kreeklased ja albaanlased. Nähtavasti sellelt laialt Euroopa maa-alalt tulebki siis otsida indo-euroopa rahvaste algkodu. — See tähelepanu äratanud artikkel, mis kirjutatud siiski teatava tagasihoidliku kahtlusega, sisaldab ka muidu huvitavaid võrdlusjooni ja üllatavaid vastavusi soome-ugri ning indo-euroopa keelte vahel.

—a.

Prof. Setälä Eestis.

15.—18. aprillini s. a. viibis Tartus tutvumisotstarbel Turu ülikooli kantsler prof. E. N. Setälä, kelle külaskäiguga meie teaduslikkudel uurimisasutistel avanes väärtuslik juhus astuda otsekohesemasse ühendusesse soome vastavate asutistega, eriti aga hiljuti Turus asutatud Soome-Ugri Instituudiga. Enne Tartus käiku külastas prof. S. ka Eesti Ingerit.

—a.

Baudouin de Courtenay †.

Peale Porzeziński hiljutist surma on poola keeleteadust tabanud uus kaotus Baudouin de Courtenay' lahkumisega elavate kirjast novembris 1929. Prof. B. de C.'l, kes slaavi keelte võrdleva grammatika professorina on töötanud kümme aastat (1883—1893) ka Tartu Ülikoolis, on eriline koht üldkeeleteaduses selles mõttes, et ta oma doktori-väitekirjaga *Einige Fälle der Wirkung der Analogie in der polnischen Deklination* (Leipzig 1868) sai esimeseks teadlaseks, kes näitliku põhjenduse andis „noogrammatikute“ õpetusele grammatilisest analoogiast. Kadunu üldkeeleteadusliku iseloomuga tõist väärrib võib-olla kõige enam tähelepanu *Próba teorji alternacji fonetycznych* Kraków 1894 (tõlkena ka saksa keeles *Versuch einer Theorie phonetischer Alternation*, Strassburg 1895). Elavate keelte uurimine, mis teatavasti on „noogrammatikute“ kooli tähtsamaid ülesandeid, leidis ka B. de C.' isikus innuka töötaja. Siin oli lema peahuvi koondatud slaavi keeltele, eriliselt aga sloveeni murdeile Põhja-Itaalias ja endises Lõuna-Austrias.

—a.

Mõnede Läti kohanimede läänemere-soomelisest algupärast.

Kui J. Endzelin'i toimetusel ilmus Läti kohanimede esimene osa, mis sisaldab endise Liivimaa osa nimestiku (Latvijas vietu vārdi. I daļa. Vidzemes vārdi. 1922 Riia), avaldas selle kohta pikema arvustise K. Būga, kes keealiste andmete põhjal oma teostes sageli on püüdnud valgustada ka balti hõimude eelajalugu. Nii esitab ta oma arvustises (Tauta ir Žodis I 376—397) üle saja Läti kohanime, mille algupära ta peab läänemere-soome keeltest otsitavaks. Huvitav on, et Būga siin teeb ka katset piiritleda lähemalt nende Lätis leiduvate läänemere-soomeliste kohanimede tüüpe. Kuigi Būga' teoste meetoodiliste nõrkuste peale on juhitud juba mitmeti varem tähelepanu, on ühenduses sellega siiski ehk huvitav märkida, et J. Endzelin on hiljuti avaldanud paar uut seletust tähtsate Läti linnanimede kohta, mille läänemere-soomelist päritolu ta kindlasti eitab, vastandina K. Būga oletusile.

Võnnu nimetust (läti keeli *Cēsis*, vanus vene kroonikais Кечь või Кѣчь) peab Endzelin FBR XI 198 jj. balti keelte põhivarasse kuuluvaks; selle tüvi ehk peitub leedu verbis *kāsti* 'kaevama'. Ainult Põhja-Lätis esinevat kohanime *Ķesme* peab E., kaheldes siiski, võimalikuks ühendada mele kohanime *Kāsmu*'ga.

Tukkum'i nimetust (läti *Tukums*) ühendada liivi liitsõnaga *tuk-kumäg(g)i* 'Hauftenberg' peab Endzelin FBR X 115 samuti võimatuks. Ka siin oletab E. balti algupära, sidudes ta leedu verbiga *tūkti* 'paisuma'.

—a.

Vastutav toimetaja: Albert Saareste.

Väljaandja: Akadeemiline Emakeele Selts.

Eesti Kirjastus-Ühisus „Postimehe“ trükk, Tartus. 5. V 1931.